

Tekstološko-leksička analiza Zografskog rukopisa Aleksandride

Andrea Šešum

Beograd

<https://orcid.org/0009-0005-9524-663X>

Abstract: This paper examines a previously unstudied philological manuscript of the Zograf Alexandride, preserved in the National Library “St. Cyril and Methodius” in Sofia under the shelf mark НБКМ 434 (627). The primary aim of the study is to determine whether the text of this manuscript corresponds, on a textual and lexical level, to either the Church Slavonic or the vernacular Serbian manuscripts of the Alexandride. Furthermore, the paper seeks to establish the manuscript’s position within Group B of the Serbian Alexandride manuscript tradition.

Keywords: textology, lexicon, Serbian Alexandride, Zograf manuscript, vernacular manuscripts, Church Slavonic manuscripts

Uvod

Tekstovi *Srpske Aleksandride* predstavljaju veoma vrijednu proznu srednjovjekovnu slavensku rukopisnu zaostavštinu koja se čuva u bibliotekama širom Evrope. Jedan od rukopisa nalazi se i u Nacionalnoj biblioteci “Sveti Ćiril i Metodije” u Sofiji pod signaturom НБКМ 434 (627) i to je *Zografska Aleksandrida* iz 17. stoljeća. Radmila Marinković je 1969. godine objavila *Srpsku Aleksandridu – Istoriju osnovnog teksta*, ali u tom izdanju ona nije analizirala ovaj rukopis, nego je tek 1985. godine, objavivši s Verom Jerković *Svesku 2. Srpske Aleksandride*, u kritički aparat unijela i tekstne varijante ovog rukopisa. U recentnijim filološkim istraživanjima *Srpske Aleksandride* o ovom rukopisu nema nikakvih podataka.

Rukopis sadrži 181 list i očuvan je u potpunosti, a sadržaj rukopisa čini samo priča o Aleksandru Velikom. Dimenzije lista su 146 x 104 mm. Folijacija je naknadno izvršena, vjerovatno u biblioteci prilikom restauracije, arapskim brojevima i to, čini se, grafitnom olovkom na recto stranama. Pri kraju rukopisa javljaju se mehanička oštećenja, kao da je rukopis došao u kontakt s vodom ili vlagom i vidljiva su od lista 165a, ali ni na jednom mjestu ne utječu na jasno čitanje teksta. Rukopis je ispisan crnim i crvenim mastilom.

Tekst romana pisan je crnim mastilom, a crveno mastilo poslužilo je za naslove koji su najavljivali nove epizode, kao i ponekad za velika slova kojima je počinjala nova rečenica. Kada je riječ o iluminacijama, ovaj rukopis na prvoj strani ima neki peletenički međuprostor, a kasnije se samo javljaju konture unutar kojih su ispisani naslovi.

Rukopis je datiran prema zapisu s pretposljednje strane 178b gdje je spomenut Neno iz Gabrova, koji je 7189. godine, što je, ustvari, 1681. godina, darovao rukopis manastiru Zograf. Daljnja sudbina ove knjige rekonstruira se pomoću vertikalnog natpisa na 1a strani, gdje je rečeno kako je rukopis darovan u Odesi 1870. Marinu Drinovu, velikom bugarskom filologu. B. Conev navodi da je ova knjiga sa Svete Gore, posredno ili neposredno, završila u posjedu Viktora Grigoroviča u Odesi,¹ pa je pretpostavka da ju je on poklonio Drinovu. Elektronski podaci Nacionalne biblioteke “Sveti Ćiril i Metodije” navode da je rukopis tu stigao iz biblioteke Marina Drinova. Ako je 1681. godine ovaj rukopis darovan Zografskom manastiru, to ne znači da je taj rukopis i nastao te godine.

¹ Conev 1910, 449. B. Hristova i dr. u svoj Katalog iz 1982. također unose podatke o Z rukopisu, ali dosta skromnije u odnosu na Coneva.

Tekstologija Zografskog rukopisa

Zografski rukopis (u daljnjem tekstu: Z) pripada crkvenoslavenskoj grupi rukopisa *Srpske Aleksandride* i s tekstološkog aspekta ti su tekstovi više dosljedni u očuvanju fabularnog toka u odnosu na vernakularne tekstove *Srpske Aleksandride*, čiji je fabularni tok podložniji većim izmjenama, pa je samim time i tekstologija tih rukopisa znatno raskošnija, što znači da se javljaju raznorazne interpolacije različitih količina teksta – od jedne riječi, sintagme, preko složene rečenice, pa sve do vezanog teksta. Tekstologiju crkvenoslavenskih rukopisa *Srpske Aleksandride* jednostavnije je pratiti, jer su interpolacije, ukoliko se pojave, svedene uglavnom na manji opseg teksta, koje često mogu biti i stilске prerade. Ako se uzme u obzir da je Z rukopis datiran u 17. stoljeće, kada su već postoji vernakularni tip teksta (npr. *Derečkajev* – u daljnjem tekstu: Derečk.; *Prvi Gajev* iz 17. stoljeća – u daljnjem tekstu G₁; *Drugi Gajev* s kraja 17. ili početka 18. stoljeća – u daljnjem tekstu G₂),² onda se Z rukopis može smatrati filološkim fenomenom koji ne odstupa od pretpostavljenog osnovnog teksta i koji time svjedoči da se resavska sredina (i okolina u kojoj je resavska sredina imala uticaja) nije priklonila vernakularnom tipu teksta. Budući da je R. Marinković u grupu B rukopisa *Srpske Aleksandride* smjestila Ak i SS rukopis,³ toj grupi pridružujemo i Z rukopis, a u nastavku rada pokazat ćemo koji su to razlozi za ovakvu odluku.

Tekstologija naslova Zografskog rukopisa

R. Marinković smatra da je *Akademijin rukopis* (u nastavku: Ak) identičan sa *Sofijskim srpskim rukopisom* (u nastavku: SS), jer se oni, između ostalog, zajednički više puta izdvajaju od ostalih, po tome npr. što oba imaju naslove, koje drugi rukopisi nemaju.⁴ Međutim, tadase R. Marinković nije bavila Z rukopisom, u kojem također postoji 100 naslova koji najavljuju svaku novu epizodu. Naslovi pripadaju jakim pozicijama teksta, a u kontekstu srednjovjekovne slavenske pismenosti, u kojoj se crkvenoslavenskim jezikom nije

govorilo, možemo reći da je prisustvo naslova u rukopisima *Srpske Aleksandride* olakšica u čitanju teksta rukopisa. U srednjovjekovnom romanu naslov ne mora biti strogo fiksiran. Podložan je promjenama koje ovise o pisarevoj volji i njegovom odnosu prema predlošku, ali i kontekstu u kojem novi rukopis nastaje. Promjene u naslovima, kao i njihova prisutnost, izostanak ili tekstološka varijativnost, mogu biti indikatori različitih redakcijskih slojeva, lokalnih tekstualnih tradicija, različitih arhetipskih modela, pa čak i želje priređivača da unošenjem naslova da estetsku vrijednost rukopisu tako što će se oni naći ispisani unutar nekog ukrasa.

U tekstovima *Srpske Aleksandride* možemo razlikovati dvije vrste naslova – vanjske i unutarne. U Z rukopisu postoje 24 vanjska naslova koja su mogla nastati istovremeno kada i tekst ili kasnije. Ukupno su 24 naslova pisana unutar ukrasa, koji svojim geometrijskim oblikom podsjećaju na odmotani svitak (24b, 27a, 29b, 31b, 32b, 34a, 58a, 60b, 63b, 64a, 70b₁, 70b₂, 79a, 97b, 106a, 130b, 131a, 134b, 139b), na kvadrat (89b, 108b, 143a), ili čak na neki nepravilni romb (80b), a u jednom primjeru pojavljuje se visoki stub, nalik npr. jonskom iz helenskog perioda,⁵ na kojem je postavljen odmotani svitak (39b).

Tekstovi ovih naslova ponekad nemaju svoj izravni ekvivalent u tekstu i to su obično skraćeni naslovi, pa se jedino usporedbom sadržaja naslova i redaka teksta može ustanoviti da li naslov zaista tu pripada. U tom smislu u Z rukopisu nema grešaka. Marinković i Jerković (1985) ne unose u svoj kritički aparat naslove iz Z rukopisa čak do 130b lista.

(24b): послані_ алеџ_; (27a): дариѣ царь надь царн н въсѣма; (29b): алеџадрь внпѣзь · н македон_; (31b): даріѣ царь нѣ царіѣ; (32b): посланіѣ к алеџандрѣ; (34a): любнмомѣ моѣмѣ; (39b): моужіѣ аѣнненсцїн не вѣдн сїлѣ бѣгъ вѣшї; (58a): посланіѣ даріѣ царь кѣ алеџандрѣ; (60b): алеџадрь (sic!); (63b): алеџаѣрь царь нѣ царн, (64a): євренскын сѣнѣмѣ сававѣѣ ба, (70b₁): пелнкн пвр_; (70b₂): ѱ безѣмнн н лѣдн; (79a): посланіѣ даріѣпо воїск_ сѣвнратн сѣ; (80b): ѡ напраснн бѣн на дарїа; (89b): ѣгда алеџа_____; (97b): посланіѣ кѣ порѣ царѣ

² Nešto mlađi rukopis u odnosu na Z jeste *Fočanska Aleksandrida* (u daljnjem tekstu: Foč) iz sredine 18. st.

³ Marinković 1969, 104.

⁴ Ibid., 289.

⁵ Napomena: Poređenje sa stubovima grčkog perioda ima isključivo ilustrativni karakter i ne predstavlja konačni zaključak.

нндѣскомѣ; (106a): посланіе къ матер; (108b): ѡ богатствѣ дариѣе ѣже обрѣтѣ ꙗмо; (130b): посланіа поропо къ алеѡандрѣ порѣ велнкы нндѣнскы;⁶ (131a): посланіа алеѡандрово къ порѣ; (134b): посланіе алеѡандрово къ фнланѣ въ персндѣ; (139b): посланіе алеѡандрово къ порѣ нндѣнскомѣ царѣ; (143a): о богатствѣ порово ѣ обрѣте.

Unutarnji naslovi su brojniji u odnosu na vanjske naslove i nastaju zajedno s tekstom, pa mogu biti prepisani s predloška, dopunjeni ili čak izmišljeni, ali je važno da budu sadržajno koherentni s nadolazećim tekstom. S druge strane, u SS rukopisu naslovi nisu pisani istovremeno s rukopisom, nego su dopisivani kasnije i ubačeni su u praznine,⁷ dok su u Ak rukopis unošeni u toku samog prepisivanja.⁸ Rukopisi Z i Ak imaju preko 80 tekstološki podudarnih naslova, a i za SS rukopis može se reći da tekstološki prati Z i Ak.

Na početku Z rukopisa izostaje svečani uvod, koji također nedostaje u Ak rukopisu, ali je u Ak rukopisu stranica istrgnuta, dok u Z rukopisu takvog mehaničkog oštećenja nema. R. Marinković i V. Jerković su taj svečani uvod u kritičkom izdanju dopunile tekstom iz *Sankt-Peterburškog rukopisa Srpske Aleksandride*⁹ (u daljnjem tekstu: SP), pa je 13 redova svečanog uvoda po SP rukopisu u Z rukopisu zamijenjeno skromnijim tekstom: сказаніе ѡ алѡандра цара како прѣе въсѣ зѣмлю ѣ како поклонн се саваѡѡѣ бѣ въ іерлнмѣ : ~ (1a), što je ujedno i prvi naslov pisan crvenim mastilom. Kako na ovom početku još uvijek nije uspostavljena tekstološka koherencija među tekstovima *Srpske Aleksandride*, nije neobično vidjeti da je u Z rukopisu (1b) jedna ustaljena fraza сѡлоун жеє (!) снѣѣ послужила kao naslov koji čitaoca uvodi u pripovijest o rođenju Aleksandra Velikog. U narednim primjerima slijede ekscerpirani identični naslovi iz Z i Ak rukopisa, a ukoliko Ak rukopis nema određeni naslov, onda se tekstualni sadržaj poredi s naslovima iz SS rukopisa.¹⁰

⁶ Ovo je prvi zabilježeni vanjski naslov Z rukopisa koji Marinković i Jerković unose u svoj kritički aparat.

⁷ Marinković 1969, 294.

⁸ Ibid., 295.

⁹ Marinković / Jerković 1985, 3.

¹⁰ U popisu naslova bit će dati naslovi prema Z rukopisu, dok će za Ak rukopis biti data samo strana. Osnovni kriterij je tekstološka podudarnost teksta. Za SS rukopis nisu

Z (5b-6a) i Ak (7v): како царѣ нектенавѣ ѣз егѡпта ѣзде; Z (10b) i Ak (13v): ѡ рождѣсѣе алеѡандровѣ; Z (12a) i Ak (17v): ѡ оуѣенн алеѡандровѣ на бон; Z (14a) i Ak (20v): ѡ сѡмрѣтн нектенавѡвѣ въ пѡннѣ ѡца алеѡандрова; Z (15a) i Ak (21v): ѡ ѣсповѣданн ѣ ѡ жалостн алеѡандровѣ; Z (15b) i Ak (22r): ѡ коню дѡунѡпака; Z (16b) i SS (11v): ѡ сѡнахавшнм се внпезѡ; Z (18a) i Ak (23r): ѡ наѡетн алеѡандрѣ братн вѡе; Z (18b) i Ak (24r): ѡ скѡшеннхѣ рапѡвѣ алеѡандровѣхѣ; Z (21a) i Ak (27r): ѡ вонскѣ алеѡандровѣ ѣ ѡ немѡщн фнлнповѣ ѣга ѡбн апламнша цара; Z (23a) i Ak (29v): ѡ нааханн на алеѡандра анаѡархѡса царѣ; Z (24a) i Ak (31v): ѡ сѡмрѣтн фнлнповѣ; Z (24b) i Ak (32r): ѡ зае наѡетѣ црѡвѡатн алеѡандрѣ; Z (26b) i Ak (34v): слышавѣ дариѣ царѣ сѡмрѣтѣ фнлнпа цара; Z (29b) i Ak (38r): ѡ епнспѡлію къ дарію; Z (31a) i Ak (40r): даріѣ алеѡандрѣ пнса; Z (32a) i Ak (42v): како алеѡандрѣ на солѡнскаго цара понде; Z (34b) i Ak (45r): како алеѡандрѣ къ аѡннѣ понде; Z (36b) i Ak (47r): ѣгда прннде алеѡандрѣ пѡ гра аѡнна; Z (38a) i Ak (49r): о градѣ ѣ ратн велнѡѣ; Z (43a) i Ak (54v): како алеѡандрѣ шѣствіѣ къ рнмѣ сѡтворн; Z (43b) i Ak (55v): ѡ възѡжденн алеѡандровѣ въ рнмѣ; Z (48b-49a) i Ak (61v): како на южнѣ странѣ алеѡандрѣ понде ѣ сѣ днвнн женѡмн рѡтѣ сѡтворн; Z (50a) i Ak (63r): како алеѡандрѣ дошѣ до въ негрнперѣ ѡколнмѣ господѡ голѣ заповѣдавѣ сѡтворнн; Z (51a) i Ak (64r): ѡ ѣзѡшѣствнн алеѡандрѣ ѣз мѡра; Z (52b) i Ak (65v): ѡ оуѣенн алеѡандровѣ; Z (53a) i Ak (66r): како алеѡандрѣ въ прою понде; Z (53b) i Ak (67v): ѡ богатствѣ ѣже въ прон; Z (55a) i Ak (73r): како алеѡандрѣ въ макѣдонію възвратн се; Z (56a) i Ak (74r): ѡ воеванн ѣже къ дарію алеѡандрѣ; Z (57b) i Ak (75v-76r): како алеѡандрѣ на вѣспѡкъ понде; Z (58a) i Ak (76v): науннѣ ѡ даріѡ цара; Z (60b) i Ak (79v): ѡ епнспѡлію къ дарію; Z (63a) i Ak (82r): како алеѡандрѣ на ѣвренско госпѡство ѡнде; Z (67a) i Ak (86v): ѡ срѣпеніѣ прѡрка ерѣміѡ; Z (69b) i Ak (89v): како алеѡандрѣ на егѡптѣ понде; Z (70b) i Ak (90v): ѡ лѡстн егѡптѣскыѣ; Z (71a) i Ak (91v): ѡ егѡптѣнехѣ; Z (73a) i Ak (93v): ѣгда наѡетѣ рѡватн егѡптѣ; Z (74b) i Ak (96r): како даріѣ на алеѡандра ѣдѣше; Z (79a) i Ak (101v): вѡорн бон сѣ даріѡ; Z (80b) i Ak (103v): ѡ напрѡснн бон сѣ даріѡ; Z (81a)

date precizne strane, jer ih Marinković i Jerković ne unose u kritički tekst.

i Ak (104v): како алеџандръ на вавулѡ прѣдѣ н прѣе; Z (82a) i Ak (105v): ѡ дарѣхъ; Z (88b) i Ak (115r): ѡ навлѣнѣн въ сѣнѣ прѣрка ерѣмѣа; Z (89b) i Ak (122r): ѣгда пондѣ алеџандръ поклнсаръ къ дарѣю; Z (95b) i Ak (123v): ѡ дарѣа разѣмъ; Z (97a) i Ak (126r): посланѣе къ порѣ нндѣнскомѣ; Z (98b) i Ak (127v): како порѣ воискѣ посла дарѣю на помѡщъ; Z (100a) i SS: ѡ прѣптѣн бои дарѣевъ; Z (102a) i Ak (132v): ѡ дарѣа ѣгда нандѣ ѣго алеџандръ ѣле жнѣва; Z (105a) i Ak (138r): ѡ сѣмрѣпн дарѣевъ; Z (106a) i A: ѡ епнстолѣе къ мѡтерн своен; Z (107b) i Ak (140v): ѣгѡ на стѣлѣпъ злѡпѣ · поклонн се вѣ саваѡѡѣ; Z (108b) i Ak (141v): ѡ богатѣствѣ дарѣевъ; Z (109a) i Ak (142r): ѡ лндѡнскомѣ царн; Z (109b) i Ak (142v): ѡ дѣсные стрѡнн вѣстока; Z (109b) i Ak (143r): ѡ мравѣе; Z (110a) i Ak (143v-144r): ѡ ппнцѣе; Z (110b) i Ak (144v): ѡ костѣ мрѣпѣвѣ; Z (112b) i Ak (147r): ѡ прнпѣжѣнн воисцѣ; Z (113b) i Ak (148v): ѡ нрѡкн царѡ н серамндѣ царнцѣ н ѡ нагомоудрѣцѣ; Z (114a) i Ak (149r): ѣгда вѣстѡше шѣсто рѣкы людѣн на алеџандрѡ; Z (114a) i Ak (149v): ѡ ѡглавѣ; Z (114b) i SI, A: ѡ рѡцнхъ; Z (115a) i Ak (150v) ѣгда пондѣ вѣ нагомоудрѣцн; Z (118a) i Ak (154v): ѡ прѣмоудрѡстн н фнлософѣ; Z (118b) i Ak (155v): ѡ блажѣннхъ; Z (119a) i Ak (156v): ѡ сѣшѣствѣ аггѣа къ адѡмѣ; Z (125b) i Ak (167r): лобзѡнѣе ѣгда нзѣде ѡ блженн; Z (126a) i Ak (168v): како алеџандръ вѣ пѣмнѣ зѣмлю вѣнндѣ; Z (127a) i Ak (170r): ѡ ѡднѡн водѣ; Z (127b) i Ak (170v): ѡ ѡднѡн камѣнн н днѣнѡ; Z (128a) i Ak (171r): како се вѣше сѣ сполннн; Z (130b) i SS: епнстолѣю къ алеџандрѣа послѡ; Z (132b) i Ak (181r): ѣгда се порѣ бѣпн хотѣше сѣ алеџандрѡ; Z (138b) i SS: ѡ плѣнѣннн зѣмлн порѡвѣ; Z (139a) i SS: ѡ поклнсарствѣ къ порѣ; Z (143a) i SS: ѡ богатѣствѣ порѡво н ѡврѣте; Z (145b) i Ak (200v): ѣзнѣнн н затворн алеџандрѣ; Z (146a) i Ak (201v): ѡ кандѡкѣе ѣгда прѣпнса ѡбразѣ ѣго; Z (150a) i Ak (208r): ѡ прншѣствѣе ѣвагрнпѣа на алеџандрѡ; Z (152a) i Ak (213v): ѣгда вѣнндѣ алеџандръ вѣ пѣщерѣ н вндѣ пѣ дарѣа н порѡ; Z (152b) i Ak (214r): ѡ распнѣвѡннн нже вѣ адѣ алеџандрѣ; Z (155a) i Ak (219r): алеџандръ вѣстѡвѣ поклнсарскы рѣун къ нѣн гѣптн; Z (156b) i Ak (221r): ѡ ѡжѡсѣ алеџандрѡ; Z (160a) i Ak (227v): ѣгда дарѡвѡ кандѡкѣа алеџандрѡ; Z (162a) i Ak (231v): како алеџандръ вѣ вавулѡнѣ пакы прѣндѣ; Z (165b) i SS: ѡ дарѣхъ; Z (169b) i SS, P, SB, A: како прѣндѣ ѡлнмбѣада къ снѣ своѣмѣ алеџандрѣ.

Neki naslovi se javljaju samo u Z rukopisu: (11a): ѡ ѡуѣнн кннѣгѣ алеџандрѡвѣ; (129a): ѡ людѣн ѣдннѡнѡгѣ; (131a, 134b): нмѣѡщѣ снцѣ; (133b): ѡ мѣвн маѡѡнѣнѣмъ; (134b): ѡ бѡн сѣ порѡ; (136b): ѡ прншѣствѣн фнлѡнове; (141a): ѣгда се вѣ порѣ н алеџандрѣ; (144a): ѡ ѣврѣмнѣа мершлѡнѡскаго царѡ; (170b): нна повѣствѣ ѡ аглнкнѣзмѡ.

U Ak rukopisu ima još preko četrdeset naslova koje Z rukopis nema. Razlozi za izostavljanje tih naslova mogu biti višestruki: 1) Neki naslovi specifični samo za Ak rukopis i oni su najbrojniji; 2) U Z rukopisu dolazi do ispuštanja većih odlomaka teksta, a u tim ispuštenim odlomcima Ak sadrži sljedeće naslove: (134v): егѣла прнвѡдоше роџаннѣа прѣдѣа ц(а)ра; (159r): како алеџандръ на макарошнлнскѣн ѡтокъ пондѣ; (160v): ѡ вѣхождѣнн алеџандрѡвѣ вѣ мѣста ранскаа; (202r): како алеџандръ клеѡфнле ц(а)р(н)цѣ дѡндѣ; (237v): ѡлѣа д(ѡ)шн н ѡлѣа тѣлѣ нспнт'ное; (238r): ѡ ѡжѡсѣ алеџандрѡвѣхъ); 3) Pisar jednostavno neki dio teksta ne bilježi kao naslov, pa je tako npr. naslov u Ak (245v): ѣгда наѣе г(а)го лѡтн алеџандрѣ арѣнстѡтелѣ у Z rukopisu dio “običnog” teksta; 4) U Z rukopisu postoje adicije određene količine teksta, pa na tom mjestu Z rukopis nema naslov. Takav primjer zabilježen je na 151b listu Z rukopisa, a Ak (211v) na tom mjestu ima naslov ѣгда дѡндѡше дѡ пѣщере нѣкоен.

Odnos Zografskog rukopisa prema grupi B Srpske Aleksandride

R. Marinković je analizirala pozajmice iz teksta grupe B u SI₃ rukopisu,¹¹ ali u Z rukopisu te tekstualne cjeline ne možemo smatrati pozajmicama, nego specifičnostima po kojima se B grupa¹² rukopisa raspoznaje. Tako npr. SI (24v,

¹¹ Marinković 1969, 313.

¹² B grupa rukopisa naziv je dobila po rukopisu B. Rukopis B Narodne biblioteke u Beogradu iz 17. stoljeća izgorio je 6. aprila 1941. godine, a fragmenti su objavljeni kod Jagića i Novakovića (Marinković 1969, 14). “Dok smo, dakle, mogli da izdvojimo jedan niz rukopisa kao posebnu kompaktnu grupu, koja nesumnjivo čini jednu zajednicu, tekstualno i vremenski, rukopise grupe B, dotle ostali rukopisi, bilo da su pisani tradicionalnim ili narodnim jezikom, pokazuju znatne međusobne razlike, i što se teksta tiče i vremena nastanka” (Marinković 1969, 104). Grupa B obuhvata sljedeće rukopise: SS, Ak, B, M, F, SB i Z, Berl., ali ova lista se veoma lako može proširiti onda kada predmetom analize postanu oni rukopisi, koji dosada nisu bili predmetom filoloških analiza. Postoje i drugi rukopisi, pa npr. grupi A

17) rukopis čita tekst: $\eta \omega \rho \omicron \kappa \alpha \epsilon \gamma \omicron \nu \epsilon \omicron \upsilon \kappa \alpha \varsigma \omicron \upsilon \psi \alpha$ $\rho \omicron \zeta \alpha \lambda \eta \acute{\iota}$, dok tekst u Z (27b) rukopisu glasi: $\omega \rho \omicron \kappa \alpha \zeta \epsilon \gamma \omicron \nu \epsilon \iota \alpha \kappa \alpha \varsigma \omicron \upsilon \psi \alpha \rho \omicron \zeta \alpha \lambda \eta \nu \chi$, što je u potpunosti isto kao u rukopisima Ak (35r), SS (18v) koji su izraziti tekstološki predstavnici grupe B tekstova *Srpske Aleksandride*. Očigledno je u SI stanje kao iz B, ali iskvareno.¹³

U 1, 22 poglavlju u tekstovima *Srpske Aleksandride* javljaju se imena filozofa. U grupi B rukopisa tu piše: $\alpha \nu \alpha \delta \eta \sigma \mu \acute{\epsilon} \nu \eta \delta \rho \acute{\upsilon} \gamma \eta \phi \eta \lambda \omicron \varsigma \omicron \phi \acute{\omicron}$ $\rho \acute{\epsilon}$ (Z 35a), SS (24r), M (28v), Ak (45v), dok je u grupi A, čiji je predstavnik KB (46r), samo $\delta \rho \upsilon \gamma \eta \zeta \epsilon \phi \eta \lambda \omicron \varsigma \omicron \phi$.

Ovakva, samo naizgled crno-bijela tekstološka slika može pogrešno implicirati to da je grupa B veoma statična i da su tekstovi unutar nje izrazito podudarni. Iz tog razloga, u ovom istraživanju je bilo potrebno izvršiti i dodatne analize, i to prvo u odnosu rukopisa Z prema Ak rukopisu, pa onda prema F i SB rukopisima.

Odnos Zografskog rukopisa prema Akademijinom rukopisu

Ak rukopis u ovom istraživanju uzima se kao normativ iz više razloga. Naime, osnovni tekst *Sveske 2.* (1985) čini upravo ovaj rukopis, a osim toga, Ak rukopis pokazuje znatne osobine resavskog pravopisnog manira, koje dominiraju i u Z rukopisu. Ono što još veže Ak, SS i Z rukopis jeste prisustvo naslova, o kojem je već ranije bilo riječi. No, važno je naglasiti da se time nikako ne implicira da je Z rukopis defektan ili manje vrijedan nego samo da pripada nešto drukčijoj varijanti.

Iako se Z rukopis veoma često podudara s Ak, kraj ovih rukopisa pokazuje da se, ustvari, ta tekstološka podudarnost "lomi", tj. da unutar čak i srodnih rukopisa može doći do varijacija,

pripadaju: KBJ, A i 40 (*Rukopis 40 je Vukanov drugi rukopis iz 16. stoljeća*), ali i ovu kao i svaku narednu grupu moguće je proširiti rukopisima koji budu imali zajedničke osobine s određenom grupom rukopisa. Postoje još i grupa V i Redakcija X. "Možemo, dakle, da pružimo jednu ovakvu sliku razvoja našeg romana: od osnovnog teksta, koji se reflektuje u grupi B, odvaja se jedna redakcija malim izmenama, skraćenjima, sa željom da jezički i stilski ovo epsko delo prilagodi suvremenom životu, da ga malo skрати i pojednostavi. Nazovimo je Redakcijom X, jer ne poznamo nijednog njenog direktnog predstavnika. Pripadali su joj prethodnici grupe V i grupe A. Ona se reflektuje u rukopisima: BI, V, K, A, KB, 40 i u prvom delu rukopisa SI" (Marinković 1969, 236).

¹³ Ibid., 314.

dodataka, skraćenja teksta ili apsolutnog odstupanja, što pokazuje da ni grupa B nije homogena. Kako su takve varijacije specifikum početka tekstova *Srpske Aleksandride*, onda nije neuobičajena pojava da i kraj rukopisa bude znatno drukčiji. U tom smislu moguće je razlikovati dvije vrste diversifikacije teksta. Naime, prva se odnosi na značajno odstupanje teksta od zadate fabule i karakteristična je npr. za *Berlinski rukopis* (u daljnjem tekstu: Berl.), koji pripada grupi B. Tako je u Berl. na posljednjih deset listova prepisivač postao stvaralac, iako bi, uzevši u obzir manir srednjovekovne tradicije, koji je prepisivački i kompilatorski, trebalo pretpostaviti nepoznati drugi izvor iz kojeg je priređivač donio tekst.¹⁴ Druga vrsta tekstualne diversifikacije bazira se na formalnim intervencijama koje ne mijenjaju fabulu, ali mijenjaju jezičko-stilski izraz teksta. Ovakva vrsta diversifikacije može biti ostvarena npr. u vidu pravopisnih nivelacija, zamjena pojedinih riječi savremenijim (ili regionalno obilježenim) izrazima, omissija riječi ili prijedložno-padežnih izraza, promjena redosljeda rečenica. Ove intervencije su često posljedica individualne slobode pisara, ali i potrebe da se tekst prilagodi određenom čitateljskom kontekstu ili socijalnim normama sredine u kojoj rukopis nastaje. I upravo ovakva odstupanja čine da ni Ak ne bude identičan drugim rukopisima u svom završetku, što je primijetila i R. Marinković. Naime, iako R. Marinković smatra da je Ak dobar predstavnik starijeg tekstualnog stanja grupe B, i to njegovog ispravnijeg dijela – SS, ona ipak odmah navodi da je Ak i drukčiji nego što bi se na prvi pogled moglo zaključiti.¹⁵ Tačnost da tekst u Ak rukopisu nije uvijek tako ispravan kao što se na prvi pogled čini potvrđuju i posljednji redovi ovog rukopisa.¹⁶ Ak rukopis završava na listu 268v i ima sljedeći tekst: $\kappa \alpha \omicron \delta (\beta) \nu \eta \varsigma \lambda \upsilon \beta \omicron \upsilon \nu \rho \alpha \sigma \tau \rho \gamma \nu \tau \eta \varsigma \epsilon \nu \eta \mu \alpha \tau \eta$. $\omega \tau \iota \chi \omicron \zeta \eta \delta \iota \chi \omicron \omicron \upsilon \beta \omicron \nu \nu \epsilon \alpha \delta \eta \eta \omega \tau \iota \tau \omicron \upsilon \lambda \delta \iota \omicron \upsilon \nu \rho \alpha \tau \eta \tau \eta \varsigma \epsilon \nu \epsilon \eta \mu \alpha \mu$. $\eta \varsigma \epsilon \rho \epsilon \kappa \eta \rho \omicron \zeta \alpha \nu \nu \eta \zeta \phi \lambda \omicron \upsilon \nu \alpha \omega \tau \iota \nu \eta \varsigma \tau \eta$. $\eta \tau \alpha \kappa \omicron \rho \eta \nu \eta$. Međutim, potrebno je naglasiti da jedino tekst rukopisa Ak završava na ovom mjestu, što ga čini važnim za tekstološku analizu, jer upravo on tu razbija homogenu sliku grupe B.¹⁷ Rukopisi

¹⁴ Nakaš 2020, 359.

¹⁵ Marinković 1969, 291.

¹⁶ Ibid., 290.

¹⁷ Marinković i Jerković (1985) kritičko izdanje teksta dopunjuju na osnovu rukopisa P.

SP, KBJ, SI, F, P imaju još jednu rečenicu koju Ak ispušta: н ѿспанн м[н] съ бгомь мнла моа любвь, a ovu rečenicu nema ni Z rukopis. No, to ne znači da su ova dva rukopisa na ovom mjestu dijele potpuno jednake tekstološke crte, jer ako se dio teksta iz Ak uspoređi s tekstom Z rukopisa (174b): ꙗко любѡвь наша днѣ разлѹаеѣ се ѡхѡжѹ бѡ ѡноу же вратнн се не нма н цѣловавь ю ѡпоустн . н пако властеле на цѣлованіе прнзвѡ, zaključit će se da Z rukopis izostavlja dijelove koje ima Ak: prijedložno-padežni izraz въ адь, veznik н,¹⁸ ѡтпѡудлоу Z rukopis mijenja oblikom ѡноу, čime se približava KBJ rukopisu. U Ak rukopisu posljednja rečenica glasi: н тако прнл. Ovo прн је svakako од прнзвѡ, u ostalim rukopisima је други ред riječi: н тако властеле на целов прнзвѡвь,¹⁹ dok је u Z rukopisu prisutan ispravan tekst.

U poređenju završnog dijela teksta u Ak rukopisu s tekstom Z rukopisa mora se analizirati i ono što prethodi tom završetku. Tako je, dakle, tekst u Ak rukopisu potpun i ne remeti ustaljeni fabularni tok *Srpske Aleksandride*, dok u Z rukopisu dolazi do ispuštanja teksta u opsegu од 268v, 2 до 268v 11 по Ak rukopisu.

Odnos *Zografskog rukopisa* prema *Njamačkom* i *Sofijskom bugarsko-vlaškom rukopisu*

R. Marinković konstatirala је да u grupi B postoje dvije podgrupe, tj. dva njena krila: s jedne strane to su rukopisi pisani srpskom redakcijom: SS, Ak, SI, B, M, dok su s druge strane bugarsko-vlaški rukopisi *Njamačka Aleksandrida* (u daljnjem tekstu: F) i *Sofijska bugarsko-vlaška* (u daljnjem tekstu: SB)²⁰, a rukopis SB је значајан, dakle, što može potvrditi i objasniti vlašku bogoslovsku preradu i да покаже koliko је rukopis F udaljen од svoje matice – grupe B.²¹ U nastavku analize slijede primjeri u kojima је čak i jedna riječ dostatan pokazatelj да се pripadnost tekstološkoj grupi može uspostaviti i на основу skraćivanja ili dodavanja те једне riječi као i mijenjanja konteksta.

¹⁸ Marinković (1969, 290) napominje да nijedan други rukopis нема н.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid., 104.

²¹ Ibid., 271-272.

Zografski rukopis ima proširen tekst u odnosu на *Njamački* i *Sofijski bugarsko-vlaški rukopis*

Kada је Aleksandar stigao u Atinu, tada је dvanaest filozofa držalo riječ. U Z rukopisu (36a), као i u Ak (46v), uz Uranijevo ime pojavljuje се adjektivni identifikator *olimpijski*: оураніе же нѣкпѡ ѡлнмбїнскын фнлософь, dok toga u F (41v) i SB (49v) нема: оураніе нѣкын фнлософь.

U Aleksandrovom pismu Dariju такоđer је uočen još један primjer u kojem Z rukopis (30a) potvrđuje svoju pripadnost grupi B rukopisa: ѡпрѡкѡмь пнпѡпн се не прѣвѣеть оу црѣкн домѡвѣ, dok tu F i SB ispuštaju riječ црѣкн, pa се само јавља prijedložno-padežni израз въ домохь.

U narednom primjeru Z rukopis drukčije čita tekst i u odnosu на svoje bliske tekstove B grupe. Dakle, u Z rukopisu (31b) пише: мака же проувѣт вѡнскіе моѣ унсло оувѣсн . двѡ ковуегѡ же прѡзн да наплннн нхъ съ злѡпомь н кѣ мнѣ дарь да боудѣт, dok је u Ak (40v): ...нако да сїю заврѣтае нграешн . н коло нмже мл(а)л(ѣ)нцн нграють . н два ковуегѡ прѡзлѡна н двѡ врѣкы мака вѣлнцѣ . како да в . ковуегѡ трнлѣтнмь наплннншн данѡлмл. Tu F (36r) i SB (43v/43r) skraćuju tekst како да ковуегѡ трнлѣтннн наплннншн данѡ тако што izostavljaju број два.

Aleksandrov odlazak на olimpijska natjecanja такоđer има tekstnih skraćivanja – u F (22r) i SB (23v) rukopisu rečenica је краћа: потрѣвна сеѣ ѡ оца своего въземь, а u Z rukopisu (18b) sadrжај rečenice glasi: н погда алеѣанрѣ потрѣвна сеѣ ѡ црѣтѡ фнлнпова въземь, што је, opet, помало drukčije u odnosu на Ak rukopis (24r): н торлѡл алеѣанлдрѣ потрѣвна сеѣ ѡтл(а)рл(ѣ)тѡ фнлнпова ѡ(т)ѡ своего възьлмл. U oba slučaja ključna је riječ црѣтѡ која, ustvari, uvodi или не uvodi друге riječi (фнлнпова, ѡ(т)ѡ своего) u tekst.

Zografski rukopis има краћи tekst u odnosu на *Njamački* и *Sofijski bugarsko-vlaški rukopis*

U pojedinim slučajevima rukopis Z sadrži краћи tekst u odnosu на rukopise F i SB. Važno је разликовати pojmove *kraći tekst* и *skraćivanje*. Prvi označava sažetiju, ali izvornoj redakciji bližu verziju, dok други sugerira naknadnu intervenciju u cilju reduciranja teksta. U ovom kontekstu, *kraći tekst* prisutan је u rukopisima Z, SS, Ak, SI, B i M, koji се smatraju bližima izvorniku *Srpske*

Aleksandride. Nasuprot tome, korištenje termina *skraćivanje* impliciralo bi da su F i SB rukopisi izvorni, te da su ostali nastali kao njihove skraćene verzije, što ne odgovara tekstološkim činjenicama. Umjesto toga, F i SB predstavljaju proširenu redakciju, dok rukopisi Z, SS, Ak, SI, B i M čuvaju raniji sloj tradicije. Primjeri za proširenja u F i SB su mnogobrojni, ali ne i naročito značajni i podrazumijevaju dodavanje veznika, čestica, raznih partikula koji ne mijenjaju mnogo smisao, ali daju tekstu jednu posebnu arhaičnu boju.²²

F i SB rukopisi dvaput proširuju dio teksta u 1, 8 poglavlju gdje Aleksandar pita majku Olimpijadu za naobrazbu kod Nektenava, a Z rukopis, kao i SS, M, A, V i Ak ima kraći tekst:

F i SB: къ матерн своен олнмбиаде понде реуе
н ен

Z (12a): њ къ мѣтерн своен ѿшѣдь рѣ

Ak (17r): къ м(а)т(е)рн своен релѷ(е)

F i SB: нектенав же прнемь алеѳандра ѿтпрока
къ себѣ

Z (12b): нектенав же наѳун ѳго

Ak (17v-18r): нектенав же наѳѷ ѳго

U nekim primjerima F i SB rukopisi imaju prezent glagola *biti* еlcl(тъ) koji se pridružuje leksičkom jezgu поклнсарь, pa tako gradi kopulativni predikat, koji na ovom mjestu u Z rukopisu, tj. u crkvenoslavenskim tekstovima *Aleksandride*, ne postoji, dok je u tekstu vernakularnih rukopisa sasvim regularna pojava.²³

F i SB: снлна г(о)лсподнна волнь поклнсарь
елcl(тъ)

Z (92b): снлна господнна вольнь поклнсарь

Epizoda u kojoj Kумани napadaju Makedoniju odvija se u 1, 22 poglavlju, pa F i SB rukopisi opet imaju dodatni tekst. Ova vrsta proširenja, dakle, ne mijenja smisao teksta nego samo razvija opis i dobro se uklapa u cjelinu.²⁴

F (25r) i SB (27r): сѳе фнлппоу възвѣстнвшѣ
стражж блюджшен земла ѳго, въ скръбѣ въпаде
Z (21a) сѣ фнлппл възвѣстнвшѣ · њ въ скръбѣ
велнкѣ въпаде ·

Ak (27r): се же фнлппл възвѣстнше. въ скръбѣ
велнкѣ въпаде.

R. Marinković smatra da naredno proširenje teksta u F i SB rukopisima, kada Aleksandar u pisnu obavještava Atinjane da se povlači, jer se kao uplašio njihovih bogova, proističe iz bogoslovne lektire prepisivača i kazuje da je on vjerovatno bio crkveno lice.²⁵ Poglavlje 1, 22 Z rukopisa, kao i ostalih rukopisa *Srpske Aleksandride* na ovom mjestu ima kraći tekst.

F (45v) i SB (56r): н о мнѣ помолнте са ѡ како
да простат мн въсѣ елка сѣгрѣшн въ нѣ

Z (40a): њ сѣ ѳ мнѣ помлнтѣ ·

Ak (51r): н нылѣ о мнѣ помолнте.

Odnos Zografskog rukopisa prema *Mihanovićevom rukopisu*

Pored F i SB rukopisa, za preciznije određenje pripadnosti Z rukopisa grupi B, potrebno je ispitati još neke rukopise *Srpske Aleksandride*. U tome od pomoći može biti *Mihanovićeva Aleksandrida* [III a 27 (Mihan. 31.)], rukopis iz treće četvrtine XVI stoljeća. R. Marinković smatra da bi se grupa B mogla nazvati i grupom M, s obzirom na to da joj pripada i rukopis M,²⁶ dok, s druge strane, Novaković smatra da ovaj rukopis ne može poslužiti kao osnova osnovnom izdanju budući da ima mehaničkih oštećenja i neispravnosti teksta,²⁷ koja ćemo u nastavku uporediti s tekstom rukopisa Z:

M (38a): ...оуслншнше се

Z (43b): њ цѣкъ ѡмненъ оуслншнше се

Ak (55r): н ц(а)рlскынлѣ ѡмненъ ѳлншнше lcl(е)

M (29r): въселеньскне землн

Z (34b): њ въсѣ ѳллинскою зѣмлю

Ak (45r): н в'се еллн'скне землѣ

M (42v): коз'ла же ѳдннороднагѡ

Z (48a): козлѣ же ѳдннорогаго

Ak (60v): козла же ѳдннорогаго

M (128v): погн стльповомь подсецатн реуе,
стльпове же....

²² Ibid., 246.

²³ Primjere nalazimo u F: снлна господнна снлна полань есѣ поклнсарь; R: снлна цара волю поклнсар есам; D: Zato zač velikoga kralja posal jesam.

²⁴ Marinković 1969, 247.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., 104.

²⁷ Novaković 1878, XXXIV.

F i SB: таже въ полату ц(а)рскѣю въшыди сам
Z (4b): сáм же въ полатѣ црѣкою въшьды

Poglavlje 2, 31 donosi priču o ispolinima, koji su nosili lukove i strijele, a strijele nisu bile željezne, već su im vrhovi bili od kamena dijamanta. Leksička diferencijacija u ovom slučaju bazira se na tome da F i SB koriste oblik желѣза i mijenjaju izraz uz pomoć lekseme вѣлмелсто, a Z rukopis koristi leksemu гвѣздѣ i ostatak rečenice isti je kao u ostalim rukopisima grupe B:

F i SB: стрѣлн же нхѣ желѣза не нмѣхѣ вѣлмелсто
желѣзь, ѿтѣ адаманта камене оустроени бѣхѣ
Z (128a): стрѣлн же нхѣ гвѣздѣ не нмѣхѣ · нъ
оуврѣптѣ ѿ каменѣ адаманта

Glagol гратн pojavljuje se jedino u Z rukopisu (91b) u rečenici сáмъ к пѣбѣ гредѣ, dok ostali rukopisi *Srpske Aleksandride* tu imaju perfektni oblik прншь есмѣ (Ak 118v), a nekoliko redova niže i u ostalim tekstovima javlja se oblik грѣдѣ (Ak 199r).

U nekim primjerima jedino Z rukopis koristi drukčiju leksemu съхраншѣ: менѣ же бѣ съхраншѣ (Z 85b); аще лн хо щеть бѣ съхранити ме (Z 89a-89b) < съхранити; u odnosu na sve druge tekstove *Srpske Aleksandride* u kojima se javlja съблюдишѣ (Ak 111r), съблюсти ме (Ak 116r) < съблюдатн. O odnosu ovih dviju leksema detaljno je pisao Jagić, pa je tada naznačio da se grčko φυλάττω u *Psaltiru* obično prevodi kao съхранити, a grčko τηρέω kao съблюдатн.³¹ Međutim, u preslavskim tekstovima za grčko φυλάττω съхранити mijenja se u съблюдатн.³²

Leksik tekstova *Srpske Aleksandride* izrazito je višeslojan i, u najširem smislu, može se grubo podijeliti na stariji i mlađi leksik, ali kako to dosadašnje iskustvo kazuje, ta ugruba podjela u rukopisima bitnija je za uspostavljanje tekstološke klasifikacije rukopisa nego za deskriptivnu analizu rukopisa, što je vidljivo u tekstovima F i SB u odnosu npr. na Z, Ak ili SS.

F (169v) i SB (194r): съ ѹстїх погребстн его
повелѣ³³
Z (142b): н пáко съ ѹспїю ѡкопáтн ѣго
повелѣ³⁴

Ipak, Z rukopis nije u potpunosti prihvatio leksemu ѡкопáтн, jer se u njemu pojavljuje i leksema погребстн i to u sljedećem primjeru, u kojem je Z rukopis (15b) sada jedino blizak F i SB rukopisima: н съ ѹспїю ѣго погребстн повелѣ. U Ak (21v), kao i u svim ostalim rukopisima *Srpske Aleksandride*, na ovom mjestu nalazi se riječ Ѥкопáтн.

F (187v) i SB (219r): пождн мене мало здѣ
Z (152a): ѡн же пондѣ н кѣ нїемѣ рѣ поукаѣ³⁵

F (190r) i SB (223r): вѣзлюбленнн мон снѡу
Z (153b): мнлн мон снѣ³⁶

Grčki korijen καρδία očuvao se u većini tekstova *Srpske Aleksandride* (SP, Ak, SS, P) u primjeru енѣкарднѡсѣ неносчѣ, dok je u Z rukopisu (52a) direktno preveden kao срьдѣѹнн спáнкѣ. Marinković i Jerković³⁷ u svom kritičkom izdanju bilježe da je u Z rukopisu došlo do omissije ove riječi, ali cjelokupno čitanje tog dijela prenosi sasvim jasnu misao. U Z rukopisu ispuštena je jedna čitava rečenica: нже нарѣпт се по срьпѣскомѣ ѣзѣкѣ, ali razloge njenog izostanka u Z rukopisu nije moguće sa sigurnošću utvrditi iako bi upravo taj izraz bio sasvim očekivan u ondašnjoj resavskoj sredini. U rukopisima F i SB³⁸ izraz *po srpskom jeziku* zamijenjen je izrazom *po slovenskom jeziku*. Ova izmjena u F i SB rukopisu svakako nije mogla nastati na srpskom terenu, ali je njeno porijeklo nesumnjivo s južnoslavenskog terena.³⁹ Ipak, Z rukopis samo u ovom slučaju ispušta ovaj izraz, dok je na 17b listu uvršten u tekst.

Pored izmjena u FB i SB rukopisima u odnosu na Z rukopis, važno je pokazati i samostalne vernakularne izmjene u Z rukopisu (a to npr. mogu biti prevedene riječi sa staroslavenskog, grčkog ili nekog drugog jezika), koje nisu od značaja za klasifikaciju rukopisa po grupama. Tako se npr. u SP i Ak rukopisima javlja: ѡ лѹбѹмн мон, dok Z rukopis (84a) na tom mjestu ima ѿ мнлн мон što ga približava trima vernakularnim rukopisima:

³⁵ Tako i SS (98r), M (152v), A (116, 30), SI (149r).

³⁶ Tako i SS (99r), M (155r), A (118, 12), SI (151r), KB (159r).

³⁷ Marinković / Jerković, 1985, 145-146.

³⁸ V. transkripciju, tj. kritičko izdanje Marinković / Jerković 1985, 164.

³⁹ Marinković 1969, 259.

³¹ Jagić 1913, 402.

³² Pichkhadze 2009, 440.

³³ KBJ: погрести

³⁴ Tako i SS (90r), M (137r), A (106, 16), SI (136r).

Ak-SS rukopis (i ostali rukopisi grupe B)	F i SB rukopis	Z rukopis	Vrsta izmjene ⁴⁰
вѣдомо	вѣдомо	знáнѣ	inovirano varijantno čitanje
храннт	съхраннт	пазнѣ	inovirano varijantno čitanje
ѡвѣщаваешн	ѡвѣщеваешн	говорншн	inovirano varijantno čitanje
самодръжьць	самодръжьць	цáрь	inovirano varijantno čitanje
сѣло	сѣло	мнѡго	vernakularna
дльжнь бо	дльжнь	желáем бо	inovirano varijantno čitanje
глѣнкѣ'мо	глнкы	ѡпрѡвѣ	vernakularna
отроуета	отроуета	уѣда ⁴¹	sinonimija
пармахерь	нѡжь	нѡжь	prevođenje grecizama
енъкарѣднѡсѣ неносчѣ	енъкарѣднѡсѣ неносчѣ	срѣдѣуни спáнкъ	prevođenje grecizama
нектѣнавѣ	ннктѡнавѣ	нектѣнавѣ	greška u imenu
брьза	брьзѣншаго	брьза	različiti oblici riječi
крáлѣ	ц(а)рѣ	крáлѣ	sinonimija
мнлн	възлюбленнын	мнлн	vernakularna
сáм же	таже	сáм же	tekstološka varijacija
гвоздѣ	желѣза	гвѡздѣ	sinonimija

Fočanskom, Rudničkom i Derečkajevom. Primjeri su prikazani u tabeli iznad.

Izostavljanje (deficit) teksta u poglavljima *Zografskog rukopisa*

Jedno od bitnih tekstoloških obilježja Z rukopisa jeste sistematsko izostavljanje završnih dijelova teksta pojedinih poglavlja iako rukopis prati osnovni fabularni tok *Srpske Aleksandride*. Razlozi za ispuštanje teksta mogu obuhvatiti: politeističku tradiciju, skraćivanje fabularnih pasaža, materijalna oštećenja predloška te prepisivačke uštede materijala za pisanje.

4.1. Skraćivanje fabularnih pasaža

Nakon svečanog uvoda slijedi 1, 1 poglavlje čije ¾ teksta Z rukopis izostavlja. Kritičko izdanje Ak rukopisa sadrži po 16 redova teksta,⁴² pa ako se Ak rukopis uzima kao prototip za poređenje, onda zaključujemo da u Z rukopisu nedostaje 3 puta po 16 redova kao i još jedan red na novoj

stranici, dakle, u Ak rukopisu to je raspon od 1r do 3r, 2.⁴³ Međutim, treba imati u vidu da postoje još neki crkvenoslavenski rukopisi *Srpske Aleksandride* u kojima izostaje početak ili više poglavlja: P (od 1r do 1v, 13), M (od 1r do 1v, 16), A (od 1r do 2r, 1), SS (od 1r do 4r, 12), SB (od 1r do 5v, 8), V (od 1r do 17r, 10).⁴⁴

Kada je riječ o 1, 8 poglavlju, u Z rukopisu izostaje uvodni dio u kojem je ispričano kako vijesnici stižu iz Makedonije, nose darove carice Olimpijade caru Filipu i za rođenje sina mu javljaju.

Poglavlje 1, 11 počinje opisom olimpijskih kola, u blizini Apolonovog dafnijskog hrama, na kojima su vitezi, uvježbani u nekoj od jelinskih vještina, trebali okušati svoju sreću. U Z rukopisu tu dolazi do drukčijeg čitanja teksta i ispuštanja dviju rečenica.

Ak (23v): ковь себѣ н парокъ пнтахоу] н въсáкъ нспншовáше свою уѣсѣ Z (18a)

Ak (23v): уетрн въ коупѣ н осѣмь торнающе lcl(ε). н тако парокъ свон н ковь пнтахоу] def Z

Kraj 1, 23 poglavlja nedostaje u Z rukopisu na listu 53a. Po Ak rukopisu nedostaje tekst u rasponu od 65v, 12 do 66r, 8 i to je epizoda kada je

⁴⁰ Vrsta izmjene koja bude navedena u ovoj koloni odnosiće se na boldiranu riječ u preostalim kolonama.

⁴¹ Leksema отроуе često se sreće u rukopisima *Srpske Aleksandride*, ali Z rukopis je u jednom slučaju "usamljen" u odnosu na sve druge rukopise, jer ima leksemu уѣдо.

⁴² V. Marinković / Jerković 1985, 4-7.

⁴³ V. *ibid.*, 4.

⁴⁴ *Ibid.*

Aleksandrova vojska, po dolasku u Tripoli, namjeravala sazidati drugi grad. Ovaj dio teksta ispuštaju i G2, Foč. i D rukopisi.

Kraj 2, 4 poglavlja Z rukopisa karakterizira izostavljanje teksta u kojem je ispričano kako se Aleksandar popeo na svoj stup da bi pogledao grad i naredio da ga razruše i kako je odlučio da Filipa vraća postavi za gospodara Egipta. Po Ak rukopisu to je tekst u rasponu od 95v, 14 do 96r, 3). Slična izostavljanja su i u Foč. i Derečk. rukopisu.

U Z rukopisu, u 2, 8 poglavlju, izostaje kraj kada Perzijanci tješe svog cara Darija, što po tekstu Ak rukopisa odgovara rasponu od 107v, do 108r, 2, a ista količina teksta nedostaje i Derečk. rukopisu. Drukčije čitanje javlja se u A rukopisu: *нже уоуждаа съ радостію възехъ н свонхъ съ жалостню лншхъ се.*⁴⁵

Poglavlje 2, 12 u Z rukopisu izostavlja dio kada Darije zaplače zbog Aleksandra. Po Ak rukopisu nedostaje tekst u rasponu od 125v, 12 do 126r, 6. U Berl. i G2 rukopisu također izostaje rečenica: *невѣрнаа н неоуставна ѿпшї како слака къ улвкѣ ѡ прьвннѡ · ѡвлѣешн се · на послѣдкь горьанше ѡда · змнева ѡказоуешн се*, ali taj dio imaju SP, G1 i KBJ i rukopisi iz kritičkog aparata.⁴⁶

Berl. i Z rukopis u 2, 14 poglavlju identično izostavljaju dio teksta kada Aleksandar šalje Filona da indijskoj i perzijskoj vojsci oduzme oružje. U Berl. rukopisu nedostaje više teksta u odnosu na Z rukopis kojem, po Ak rukopisu nedostaje tekst od 131r, 3 do 131r, 9. Poremećaj tekstualnog toka u ovom dijelu teksta dešava se i u V rukopisu, po Ak rukopisu, u rasponu od 131, 4 do 133r, 6. Kada je riječ o vernakularnim rukopisima, jedino se uočava izostavljanje u oba Gajeva rukopisa, ali treba napomenuti da u ovim rukopisima izostaje mnogo više teksta nego u nekom od crkvenoslavenskih tekstova. Dalje se u Z rukopisu ponovo predikida tekst, a po Ak rukopisu to je raspon od 134r, 15 do 136r, 9, u kojem je ispričano kako je Darije dao svoju kćer Roksandu Aleksandru.

Kraj 2, 25 poglavlja opisuje Aleksandrov dolazak do nekog jezera koje je bilo puno zmija, pa je Aleksandar mislio da se tu pate duše grešnika, ali ovog dijela teksta u Z rukopisu na listu 121a nema, a izostavljanje teksta zahvata i 2, 26 poglavlje u kojem Aleksandar razgovara s Evantom. Po kritičkom izdanju Ak rukopisa u Z rukopisu

nedostaje veća količina teksta i to od 159r, 3 do 160v, 8.

Priča o Aleksandrovom ulasku u zemlju tame počinje na kraju 2, 28 poglavlja. Taj dio izostaje u Z rukopisu na 126a listu, a po Ak rukopisu nedostaje tekst od 168r, 9 do 168v, 1. Poglavlje 2, 29 nastavlja tu priču koja je u Z rukopisu uredno ispričana.

Filon objašnjava Aleksandru da će se on biti s Porom, jer smatra da je za Aleksandra ispod časti da se bije s Porom. Ova epizoda dešava se u 3, 4 poglavlju, a u Z rukopisu je taj kraći dijalog između Filona i Aleksandra ispušten. Po tekstu Ak rukopisa nedostaje dio dijaloga od 187v, 8 do 188r, 4.

Poglavlje 3, 6 *Srpske Aleksandride* važno je za tekstološku diferencijaciju između starijih i mlađih rukopisa, jer taj tekst, koji govori o Aleksandrovoj posjeti Amazonkama, može imati tri slučaja: 1) Tekst se javlja u svojoj "osnovnoj" verziji kakvu imaju crkvenoslavenski rukopisi – npr. SP, Ak, Berl., 2) Tekst se javlja u svojoj proširenoj verziji koja je karakteristična za vernakularne rukopise – G2, Foč., Derečk.; 3) Tekst može u potpunosti izostati, što je slučaj u Z rukopisu. Osim 3, 6 poglavlja izostavljeno je i 3, 7 poglavlje, koje također sadrži epizodu o Aleksandrovoj korespondenciji s Amazonkama. Po kritičkom izdanju Ak rukopisa nedostaje tekst u rasponu od 196v, 5 do 199r, 2).

Poglavlje 3, 23, iako ima uvodni tekst, u Z rukopisu nije potpuno – nedostaje sredina. Ispuštanje teksta počinje na 167b listu kada pisar na kraju uvodnih riječi postavlja znak :-koji uvođi novu scenu. Prije te nove scene, po Ak rukopisu nedostaje tekst od 249r, 10 do 250v, 8, u kojem Aleksandar objašnjava svome Aristotelu šta mu je pomoglo u podvizima. Kraj ovog poglavlja tekstološki prati *Srpsku Aleksandridu*.

Z rukopis nema sredinu i kraj 3, 26 poglavlja, a po Ak rukopisu to je tekst u rasponu od 256r, 3 pa do 257v, 7 koji opisuje Aleksandrovu zabavu zbog dolaska Olimpijade koja je počela nakon što je on majci i svim prisutnim opisao svoje bitke.

U 3, 27 poglavlju nedostaje jedan dio teksta u kojem je ispričano šta je majka poručila Levkadušu i Vrionušu kad im je poslala otrov, jer je nisu željeli posjetiti. U Z rukopisu tekst nedostaje na 171a listu, a po Ak rukopisu izostavljen je tekst od 258v, 1 do 259r, 15. Tekst se ponovo

⁴⁵ V. *ibid.*, 243.

⁴⁶ Nakaš 2021, 88.

“vraća”, ali s prekidom, koji počinje na 171b listu i zahvata 3, 28 poglavlje. Po Ak rukopisu nedostaje tekst od 260v, 2 do 261v, 13 i tu je opisano kako je planirano Aleksandrovo ubistvo. Poglavlje 3, 28 ima svoj kraj, ali u sažetijoj varijanti u odnosu na druge rukopise, jer nedostaje tekst od 262r, 12 do 262v, 3.

Poglavlje 3, 29 ima dvije priče. Prva je o zidanju kostiju proroka Jeremije u zid kako zmije ne bi napadale ljude i ta je priča potpuna u Z rukopisu. Druga priča je o ženi koja je došla pitati Aleksandra za savjet pošto ima nasilnog muža. U Z rukopisu, na 172b listu, došlo je do izostavljanja ostatka te priče koja u suštini ima nasilnu tematiku – od poziva na ubijanje do Aleksandrovih mizoginih izjava. Po Ak rukopisu taj tekst je ispričan od 263v, 4 do 264r, 1.

Susret Kandakije Kleofile i Aleksandra Velikog opisan je u 3, 10 poglavlju, a u Z rukopisu nedostaje 8 redova po Ak rukopisu – od 201v, 16 do 202r, 7, a uz to, nedostaju i 3 reda iz dijaloga Antioha i Kandavlusa, što je po Ak rukopisu od 204v, 1 do 204v, 3, te 4 reda u kojima Kandavlus govori da mu je bolje od krokodila u jednom času umrijeti, što je u Ak rukopisu ispričano od 204v, 16 do 205r, 3. U ovom poglavlju zabilježena su i manja izostavljanja teksta, ali je bitno naglasiti da se u takvim dijelovima ne pronalaze npr. biblijski citati da bi se morala provesti nešto detaljnija analiza. Ovom poglavlju je također bilo bitno posvetiti više pažnje radi eventualnih interpolacija teksta, jer je ono jedno od temeljnih poglavlja na osnovu kojih se stvara diferencijacija između vernakularnih i crkvenoslavenskih rukopisa (s izuzetkom SI, koji predstavlja kompilatorsko djelo).

Izostavljanje teksta zbog politeističkih elemenata i ličnosti

U 1, 3 poglavlju Z rukopisa nedostaje oko 11 redova teksta, što po kritičkom izdanju⁴⁷ Ak rukopisa podrazumijeva tekst od 9r, 1 do 9r, 11. Dakle, taj kraj 1, 3 poglavlja čini epizoda u kojoj Egipćani pitaju boga Posejdona za Nektenava, a on im odgovara da će im nakon trideset godina doći mač koji će pobijediti Perzijance. Pored Z rukopisa, ovaj kraj ne nalazi se ni u A rukopisu, ali A rukopis izostavlja znatno više teksta u odnosu

na Z, čak do lista 10v, 5 prema Ak rukopisu.⁴⁸ Do ispuštanja imena grčkih bogova došlo je i na kraju 1, 4 poglavlja Z rukopisa, koji je u ovom dijelu tekstološki sažetiji. U Ak rukopisu, kao i u većini drugih rukopisa *Srpske Aleksandride*, koje Marinković i Jerković daju u kritičkom aparatu,⁴⁹ Nektenav spominje bogove: Amona, Pinesa i Erkulija, koji su u Z rukopisu izostavljeni. Izostavljanje se još zapaža i u KB rukopisu, kao i u vernakularnom G₁, G₂ i Foč. rukopisu, dok se u Derečk. rukopisu govori samo o (jednom) Bogu. Pored izostavljenih imena božanstava politeističke tradicije, Z rukopis je i tekstološki oskudniji, što je svjesna redakcijska intervencija, u rasponu od 9a, 13 do 9b, 3, jer ispušta dio teksta u kojem se spominje Olimpijadina radost što će dobiti dijete, što nije slučaj s drugim rukopisima starije datacije:

Ak: н кь ц(а)р(н)цн реіііе. внжідіѸ богы хотѸщеє
бытн с тобою о ц(а)р(н)це · амона н феса · н
еркѸліа велнкаго · да аще семѸ възходь кь себѸ
сѸтвлоірншн. матн велнкомѸ ц(а)рѸ назовешн
се · сіа слышавшін олїмбїада, н възрадова се
зѸло · прѸльстїнїмѸ н влѸховнїнїмї реуеїмі.
какo да уедωїмї м(а)тн назoвет се желаящїн
Z: онь же реуе єн внждѸ какo велнкїе богїн
хошѸть бїты сѸтобою н цара царемѸ родншн

Na kraju 1, 6 poglavlja Z rukopisa nedostaje značajna količina teksta i Z rukopis izostavlja cijelo 1, 7 poglavlje u kojem se govori o caru Filipu kojem se u snu javio bog Amon, u lavljem liku sa zlatnim rogom, kako bi mu rekao da je dobio sina Aleksandra.⁵⁰ Prateći kritički aparat Ak rukopisa, to znači da u Z rukopisu nedostaje tekst u rasponu strana 14r, 4 do 15v, 11. Tom izostanku prethodi sadržajno drukčija rečenica Z rukopisa u odnosu na Ak rukopis kao i na druge crkvenoslavenske tekstove:

Ak (14r): н ωїтї кннгоуїа аполонoвѸїхї н
влѸхѸ Ѹбо отроуе се хоцеїтї бытнї кнїжннкѸ
аполонoвѸ кь царѸ фнлнппѸ ѸшѸ · Ѹ отроуеїтѸ
ємѸ възвѸспнїтн Z

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ V. ibid., 26.

⁵⁰ Jedini rukopis u kojem nema polovine 1, 7 kao i polovine 1, 8 poglavlja jeste SP, ali tu je riječ samo o mehaničkom oštećenju. SP i Z rukopis se na osnovu ovog zajedničkog parcijalnog izostavljanja ne mogu dovesti u neku bližu vezu, jer se tekst Z rukopisa nastavlja u 1, 8 poglavlju.

⁴⁷ V. Marinković / Jerković 1985, 20.

Izostavljanje određenog dijela teksta evidentno je i u 1, 24 poglavlju. U Z rukopisu nema rečenice: *сего же ѡхнцрєннѣ нѣкнмь прѣше ѡкоже ѡмнрѣ въ своѣ кннгахъ пншѣ* (SP). Ostali tekstovi *Srpske Aleksandride* eksplicitno navode da su ovo Homerove riječi. Homerov sadržaj ovdje je ukratko izložen s nešto izmijenjenim imenima (Jelenuša – Jelena, Menelauš – Menelaj, Pariž – Paris). U nastavku ovog poglavlja u ostalim rukopisima ponovo je spomenut neki Homer koji je pisao o Trojanskom ratu i čiju je knjigu pročitao Aleksandar Veliki. Ali, kada je Aleksandar pročitao tu knjigu, rekao je da su mnogi ratnici izgubili rat zbog mrske i lukave žene. Ni ovaj dio teksta Z rukopis nema na 55a listu (u Ak. rukopisu taj tekst se javlja u rasponu od 71r, 4 do 71v, 1). Sami kraj poglavlja donosi priču o Aleksandrovom ulasku u Troju i o njegovoj posjeti grobovima vitezoava. U Z rukopisu, na 55a listu, jedino postoji informacija da je Aleksandar ušao u Troju i pokadio grobove tamjanom i smirnom. Ostatka teksta nema, a u Ak rukopisu to je raspon od 71v, 4 do 72v, 16. I u tom dijelu teksta u ostalim rukopisima *Srpske Aleksandride* javlja se Homerovo ime.

Kada se nabrajaju pokloni koje je narod Troje pripremio za Aleksandra, u Z rukopisu tu dolazi do raznih izostavljanja, pa nema imena Ajkaša Telemonića položeno na štitu i lika gospođe Minerve na ikoni koji je posmatrala Kasandra. Opis krzna gospođe Poliksene znatno je skraćen u odnosu na ostale tekstove. Tako u Z rukopisu, na 54b listu, nedostaje pet redova po Ak rukopisu – od 68r, 11 do 68v, 1, u kojima je ukratko ispričano kako je Acileša (tj. Ahileja) ubio brat na večeri u hramu boga Apolona. Daljnji tekst donosi priču o krznu gospođice Poliksene i bojama, a u Z rukopisu se ta epizoda očuvala u skraćenoj verziji.

Izostavljanje teksta zbog uštede materijala za pisanje

S obzirom na visoku cijenu i ograničenu dostupnost pergamenta, papira ili drugog pisarskog materijala, pisari su često bili primorani maksimalno iskoristiti prostor za pisanje. U nekim slučajevima to je značilo izostavljanje određenih dijelova teksta, naročito onih koji su smatrani ponavljajućima, manje važnima ili lako prepoznatljivima kontekstualno. Ova grupa

izostavljanja podrazumijeva i skraćivanje fabularnih pasaža.

U Z rukopisu nedostaje kraj 1, 19 poglavlja i skoro cijelo 1, 20 poglavlje, a izostavljanje počinje na 31b listu. Po tekstu Ak to je raspon od 40v, 15 do 42v, 3, što znači da nedostaje: 1 red na 40v, po 16 redova na 41r, 41v, 42r, te 3 reda na 42v. Slično odstupanje u 1, 19 poglavlju javlja se i u Berl., a “tri simbolična poklona nisu u Berl. rukopisu prapraćena objašnjenjem iz Darijevog drugog pisma. To pismo ovdje je izostalo, vjerovatno zato što u Aleksandrovom odgovoru postaje jasno značenje tih poklona, pa se pisaru činilo kao suvišno ponavljanje”.⁵¹ U Berl. rukopisu tekst 1, 20 poglavlja neometano se nastavlja, dok se u Z rukopisu, zbog nedostatka teksta, shvata da Aleksandar nije pročitao Darijevo pismo, niti da mu je odgovorio.

Poglavlje 3, 2 u Z rukopisu izostavljeno je skoro u potpunosti, a po Ak rukopisu nedostaje tekst od 177r, 15 do 181r, 11. Slično se desilo u Berl. rukopisu, jer je u tom rukopisu ispušten velik dio pisma u kojem su izrazi ljubavi prema majci, a zatim opsežan izvještaj o uspjesima: osvajanje Perzije i Egipta, divlji ljudi na kraju svijeta, nagomudraci, Blaženi otoci.⁵² Budući da je čitalac već imao priliku detaljno se upoznati s tim epizodama, kao razlog izostavljanju ovog dijela teksta može se prepostaviti i pisareva želja za stilističkim ustrojstvom teksta, pa onda teži izbjegavanju spominjanja već ispričanih priča.

Na početku 3, 11 poglavlja u Z rukopisu (149b) nedostaje dio teksta u kojem dijalog o povratku imanja, žene i kćeri vode prurušeni Aleksandar i Kandavlus. Po Ak rukopisu nedostaje tekst od 206v, 6 do 207r, 12. Ova epizoda, ustvari, počinje u 3, 10 poglavlju, pa se nastavlja u narednom, ali čini se da se pisaru (ili redaktoru) Z rukopisa suvišnim čini da ponavlja slične riječi i onda iz tih, poprilično stilističkih, razloga odbacuje taj dio teksta na početku poglavlja. Završne riječi ovog poglavlja ispisane su na 151b listu i nakon njih slijedi značajno odsustvo teksta koje se proteže i na 3, 12 poglavlje.⁵³

⁵¹ Nakaš 2021, 60.

⁵² Ibid., 115.

⁵³ O tome više u *Posebno opisanim epizodama u Zografskog rukopisu*.

Izostavljanje teksta praćeno greškama u organizaciji listova

Susret Aleksandra i njegovog učitelja Aristotela ispričan je u 3, 21 poglavlju, koje je u Z rukopisu djelimično ispričano. Z rukopis (164b) ima uvodni dio: ἢ ποῦδα πρῖνδὲ οὐυήτμελ ἔγο ἄρнспомель ѿ мп̄рь ἔго послань ἢ вндѣвъ ἔго алеѡанр̄ъ възр̄аоува се сѣлѡ, nakon čega izostaje značajan dio njihovog dijaloga. Po Ak rukopisu tu nedostaje tekst od 243r, 4 do 245v, 1. Tekst se zatim nakratko vraća, da bi od 245v, 9 do 245v, 15; te od 246r, 2 do 246r, 13 ponovo izostao.

Listovi 166a i 166b Z rukopisa svojim tekstnim sadržajem ometaju tekstološku koherenciju, jer tu ne pripadaju. Postoje dvije opcije kako je došlo do greške. Prva se odnosi na to da je pisar greškom na ovim dvama listovima prepisao tekst koji tek dolazi na kraju romana. Druga opcija odnosi se na eventualni proces restauracije pri čemu je, možda, došlo do pogrešnog umetanja lista, ali uvidom u fototipsko izdanje Z rukopisa nije moguće zaključiti da li je vršena takva fizička intervencija. Razlog naše druge pretpostavke leži u tome da je 166a recto, a 166b verso, što znači da je riječ o jednom listu, koji je mogao biti npr. istrgnut i greškom vraćen na drugo mjesto. Bez obzira na to što umetnuti tekst ne pripada ovom poglavlju, ono je ipak na narednim listovima ispričano u potpunosti, a tekst 166a i 166b kasnije u potpunosti pokriva tekstne praznine svog poglavlja.

Izostavljanje teksta zbog mogućeg uticaja hronografske Aleksandride

Poglavlje 2, 16 govori o Aleksandrovom pismu majci Olimpijadi i učitelju Aristotelu u kojem on piše o Roksandinoj ljepoti. Međutim, ni kod Pseudo-Kalisten (2, 23 poglavlje), ni u hronografskoj Aleksandridi ne govori se u pismu o ljepoti Roksande ni o Aleksandrovoj ljubavi prema njoj i ti se elementi smatraju specifičnošću *Srpske Aleksandride*, pa budući da tog detalja nema ni u Z rukopisu (po Ak to je tekst od 140r, 4 do 140r, 15), otvara se mogućnost da je pisar, možda, bio upoznat s hronografskim prijepisom, jer ni u jednom drugom rukopisu, kako crkvenoslavenskom, tako ni vernakularnom, ovaj dio nije izostavljen.

Posebno opisane epizode u Zografskom rukopisu

Epizoda o Sanhosovom stubu

Kada je Aleksandar posjetio majmunolike ljude, vidio je i stub na kojem su upisane Sanhosove riječi, a ova epizoda dešava se u 2, 19 poglavlju. U Berl. rukopisu nedostaje dio teksta: ἢ слова ѣр̄ька (!) на стѣ тѡ ѡбѣте · нмѣюще снце (SP), dok se Sanhosova poruka na stubu pojavljuje u punom tekstološkom obliku. U Z rukopisu situacija je obrnuta – Sanhosova poruka je reducirana, dok se grčka slova na stubu javljaju kao i u svim drugim rukopisima. Po kritičkom izdanju Ak rukopisa nedostaje dio teksta od 145r, 2 do 145r, 3, dakle, to je jedan red gdje je trebao biti sljedeći tekst: ὕλ(ὀββ)υε αἴτε κτο на въстокъ хоцетъ понтн. Ovaj izostavljeni segment predstavlja uvod u jednu posebnu tekstualnu cjelinu, karakterističnu isključivo za Z rukopis i osim 2, 19 poglavlja, proteže se i u 2, 20 poglavlje, tačnije od 110b do 111b lista. Iako se sadržaj tog odlomka javlja i u drugim rukopisima *Srpske Aleksandride*, tamo je prisutan u znatno skraćenoj formi. U kontekstu tekstološke analize rukopisa, upravo su ovakve varijacije od posebnog značaja, jer ukazuju na specifične redakcijske intervencije i razvoj teksta unutar rukopisne tradicije, a kritički aparat⁵⁴ *Srpske Aleksandride* pokazuje da su ostali rukopisi u ovom dijelu teksta izrazito očuvani, dakle, ne bilježe se znatna izostavljanja, permutacije ili drukčija čitanja teksta.

U Z rukopisu izostavljen je dio teksta u kome Sanhos govori da je htio vidjeti kraj svijeta: ἢ краи землн вндѣтн въсхотѣлѣ (Ak 145r, 6-7). Ostatak Sanhosovih riječi u Z rukopisu (111a) isti je kao i u drugim rukopisima: азъ сънхось нндѣтнскын царь въсѣ зѣмлю прѣѣ, ἢ до задѣ дондѡ · ἢ нападѡше на ме днвѣн љцн ἢ воискѣ мою погѣбнше ἢ азъ ѿ нн погнѣвлпн въсхотѣхъ.

Dalje, u nastavku teksta slijedi rečenica koja predstavlja poseban dodatak koji nema nijedan drugi rukopis *Srpske Aleksandride* i kojem nije moguće utvrditi porijeklo: да ѡце кон царь по мнѣ до задѣ дондѣпъ · к помѣ на прѣ да не ндѣпъ понѣ хоцетъ погнѣвлпн. Ovom rečenicom završava 2, 19 poglavlje.

⁵⁴ V. Marinković / Jerković 1985, 323.

citati iz *Starog zavjeta* već je tu riječ o slobodnoj parafrazi teksta iz *Mudrih izreka* (Poglavlje 5. i Poglavlje 6.). V. Jerković i R. Marinković u svom kritičkom izdanju pažljivo bilježe biblijske citate u rukopisima *Srpske Aleksandride*, a ove riječi nisu zapazile i označile kao biblijski tekst,⁵⁷ što govori da su i same prepoznale da citat nije originalan. Isti slučaj zabilježen je na kraju 2, 23 poglavlja gdje se desilo djelimično ispuštanje citata, pa tako tekst Z rukopisa (118a-118b) ima izgled: СОЛОМОНЪ МОУДРІН ВЪ КНИГѢ СВОИ ПИШЕТЬ · МОУЖЬ КНИЖЕ СКРОВНЦЕ НЕНСУРЬПАЕМО Е, dok se u Ak (154v, 16-155r, 8) pojavljuje puna forma citata kao i u drugim rukopisima: СОЛОМОНЪ БО МОУДРІН ВЪ КНИГАХІ СВОИХІ ГЛАГОЛЕТЬ. МЪЖЬ МЪДРЬ СКРОВНЦЕ НЕНСУРЬПАЕМО КЕЛС(ТЬ). Н МОУЖЪ МЪДРЪ НЪКЛС(ТЬ) НЗМѢНЕ ОЛТІ СОУЦІХЪ ННУТО. Н ЕДННЬ МЪДРЬ МНОЖЬСТВОМІ ОБЛАДІ(А)ЕТЬ ЛЮДН. Н ЕДННЬ БО МЪЖЬ БЕЗОУМНЬ. МНОЖЬСТВО ПОГОУБЛЕТЬ ЛЮДН. Za ove riječi nije bilo moguće utvrditi porijeklo.⁵⁸ Izreke koje se pripisuju Solomonu nisu kanonski citati, već parafraze ili apokrifne mudrosne interpolacije. Pisar ili redaktor ih vjerovatno prepoznaje kao neautentične i stoga ih izostavlja na navedenim mjestima.

S druge strane, u 2, 8 poglavlju, javljaju se uzastopno pravilni citati iz *Knjige o Jobu* 4, 8, *Mudrih izreka* 22, 8, *Psalma* 125, 5: СЪЮЩЕН СЪ РАДОСТІЮ НЕПРАВѢДО, СЪ ПЛАЧЕМЪ ПОЖНЪ і *Mudrih izreka* 22: 5: Н НЖЕ СЪ РАДОСТІЮ ЮЮЖДА ВЪЗЕМЛЕТЬ · СЪ ЖАЛОСТІЮ СВОА ДАДЕТЬ (Z 83b). No, Z rukopis ovog puta čuva citat, ali ispušta uputu o Solomonovom autorstvu, koja postoji u drugim rukopisima *Aleksandride*: ВЕЛНКИ БО ВЪ МЪДРОСТН ЕВРЕНСКИН Ц(А)РЬ СОЛОМОНІ ВЪ ПИСАНИХІ СВОИХІ РЕЧІ(Е) (Ak 107v).⁵⁹ Uzimajući u obzir da je navedeni citat vjerodostojniji, tj. da ima potvrdu u kanonskom tekstu, moguće je pretpostaviti da je pisar (ili redaktor) bio svjestan stvarnog izvora izreke, te da je da upravo iz tog razloga, u procesu redakcije ili prijepisa, izostavio Solomonovo ime, kako bi izbjegao netačnu atribuciju i ostavio prostor za ispravno tumačenje biblijskog porijekla teksta.

Kada je Aleksandar došao u Rim, pratio ga je prorok Jeremija. Ova epizoda dešava se u 2, 1 poglavlju. Jeremija, ispričavši proročanstva proroka

Danila, Aleksandru objašnjava šta će mu se desiti u budućnosti, te mu najavljuje da će doći blizu raja. U većini tekstova *Srpske Aleksandride* navodi se da postoje ljudi koji su osuđeni Adamovim sagrešenjem: Н ТЪ УЛВЪКИ НАНДЕШН · Н ЖЕНЪ СОУ ѠСЪЖЕНІ АДАМОВЪМЪ СЪРЪШЕННѢ · НН ЖНВЪ ДЕБЕЛОСТНЮ · ПЪСКОЮ ѠБРЪМЕНЕНН · ІАКОЖЕ Н МН (SP). U drugim tekstovima kao što su SI, A, Berl. nedostaje samo ta jedna rečenica u kojoj se spominje Adamovo sagrešenje⁶⁰ i u kojoj se prepoznaje aluzija na praroditeljski grijeh iz *Postanaka* 3: 16-19, dok u Z rukopisu, na 68b listu, nedostaje više teksta, što po Ak rukopisu obuhvata 5 redova, tačnije od 88v, 5 do 88v, 10

U 2, 9 poglavlju Z rukopisa, na 88a listu, izostavljen je Aleksandrov odgovor na Darijevu poruku. Po Ak rukopisu nedostaje tekst od 114v, 4 do 115r, 3. Izostavljeni dio teksta glasi: О Ц(А) РІСІТВИН МНРА НН С КІНІМІ КЕЛС(ТЬ) Н ВНСОКАА СЪЛО. Н ВОДА МН Н ОВОЦІАМН РАЗЛНКИМН ОУКРАШЕННАА. НЖЕ КЪ ВЪРНИМЪ СЛАДКАА Н КРАСНАА КАВЛЮЩН СЕ. КЪ НЕВЪРНИМЪ ЖЕ НЕПРНСТОУПНАА НЪ ПРНТРАПНА КЕЛС(ТЬ). Iako ovakav citat ne postoji u biblijskom tekstu, moguće je, ipak, razaznati neke specifične biblijske motive, poput planine i voća. U proročkim knjigama, naročito kod *Isaije* (25:6), ovi motivi ponekad dolaze zajedno kao slike budućeg Božijeg Carstva: visoka planina ispunjena obiljem, mirom i radošću. Stoga se može reći da citirana slika, iako nije navedena u Svetom pismu, jeste u duhu biblijske simbolike i teološkog značenja.

U tekstovima *Srpske Aleksandride* u 2, 26 poglavlju pojavljuju se citati čiji je sadržaj identičan tekstu *Izlaska* 33, 20; *Mateja* 19, 26 te *Luke* 18, 27, a jedino izostaju u Z rukopisu. Sadržaj tih citata po Ak (164v) rukopisu glasi: Н ДО ЗЫДА ДОШЫДІ ВЪНОУТРЬ НЕ ПОГЛѢДАН. НН БО НМАТЬ УЛ(ОВЪ)КЪ ЖНВЪ БЫТН АЩЕ ВЪНЪТРЬ ПОГЛЕДАЕТЬ. Zatim se tekst Z rukopisa vraća, a onda opet izostaje rečenica: БО(О)У БО ЕДННОМЪ ВЪЗМОЖНО БЪ. УЛ(ОВЪ)КЪ ЖЕ НН ЕДННОМЪ (Ak 165r). Budući da se ovi citati ponavljaju na početku 2, 27 poglavlja, moguće je pretpostaviti da je i iz stilističkih razloga došlo do ovakvog ustrojstva teksta.

Gejena i tartar su dva zanimljiva približno slična pojma koja se pojavljuju u 2, 27 poglavlju

⁵⁷ V. Marinković / Jerković 1985, 69.

⁵⁸ Ibid., 345.

⁵⁹ U Berl. rukopisu ispušteno je i Solomonovo ime, ali i citat (Nakaš 2021, 102).

⁶⁰ Ni u prijevodima romana P. Stevanovića iz 1957. i R. Marinković iz 1986. na savremeni jezik nema ove rečenice, dok je vernakularni rukopisi (G₂, Foč., R, Dereč.) čuvaju.

Srpske Aleksandride. U *Novom zavjetu* izraz grč. Γέεννα potiče od aramejskog izraza gē Hinnam i simbol je za pakao.⁶¹ U judaizmu je Gehinom dolina sinova Enomovih gdje su predavane žrtve feničkom bogu Molohu.⁶² Tartar potiče iz grčke mitologije i to je najmračnije mjesto hada.⁶³ U Z rukopisu (124b) došlo je do modifikacije teksta, jer je izraz ΔΟΛΝΉΝΗΝ ἄδα varijantno čitanje za tartar: ἴακο ἑλληνην βοσῆν въ долнѣншн ἄδα моруѣм се · повѣлѣнїемъ б̄а саваωθα, a ovaj dio teksta izostavlja npr. G₂ rukopis. Dakle, ova modifikacija ne znači da Z rukopis u potpunosti odbacuje leksemu gejena, jer je u 3, 1 poglavlju Z rukopisa had zamijenjen gejenom:

Z (132a): ἸΔΕ̄ БОГЫ ПВО́И ΜΝΉΝΗΝ БЫΠΗΝ · ΝΉ ВЪ ΓΕΕΝΥ ὠΓΓΝΝΥ ΠΑΜΟ ΜΥΥΠΗΝ СЕ

Ak (177r): НДЕЖЕ БОГЫ ТВОЕ ΜΝΗΝΗΝ БЫΠΙ(Η).
НЪ ВЪ АДЪ ΔΟΛΝΉΝΗΝ ΖΕΜΛΗΝ СЪ ΝΗΜΗ ΜΥΥΠΗ СЕ

U istom poglavlju Z rukopis ispušta, na listu 125a, i modificirani citat iz *Knjige postanka* (3:23): η τῆ ἀδάμα πρῶ(τ)ῆς τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἐν τῷ ἔδαση. ὁ δὲ ἀδάμας ἐστὶν ἡ ἀδάμας ἡμῶν ἐν τῷ ἔδαση. ὁ δὲ ἀδάμας ἐστὶν ἡ ἀδάμας ἡμῶν ἐν τῷ ἔδαση. (Ak 166v). U hebr. tekstu na ovom mjestu javlja se *Yah-weh ʿē-lō-hīm* (*Jahve Bog*), i na tom mjestu nema đavla. Ostaje otvoreno pitanje da li je pisar ili redaktor teksta prepoznao iskrivljenje izvornog citata pa ga je iz tog razloga svjesno ispustio iz teksta ili jednostavno tog teksta nije bilo u predlošku. Ideja da je đavao iz zavisti naveo Adama na grijeh prije bi se mogla vezati za stih 2: 24 iz *Knjige mudrosti*. Derečk. rukopis isto ispušta ovaj dio teksta, dok se u Gajevim rukopisima desila zamjena, pa je đavo u G₁ zamijenjen neprijateljem čovjekom nekim (ὠ nepřнѣтѣла · ѡпѣека · некѡга), a u G₂ to je neprijatelj (непρнѣтѣл).

Modificiran stih *Psalma* 32 (33): 9 nalazi se u 3, 9 poglavlju: ты бо реѡи(е) η быше, ты повѣлѣ η създалаше lcl(е) (Ak 200r, 3-4). U Z rukopisu ovog stiha nema, a nedostaje još 5 redova čiji tekst glasi: ты бо есн прѣвѣуиη, едннъ бе знаѡе'ннн невнѣд(η)мъ б(ог)ъ. твоиη повѣлѣнїемъ η твоиηмъ нменемъ сътворнхъ в'са.

Na početku 3, 22 poglavlja u Z rukopisu (165a) izostaje modificirani citat iz *Mudrih*

izreka (13:1): блажу вьсакого с(ы)на ѡт(ъ) вьскому повннѡуца се повѣлѣнїю (Ak 246v).

Z, Berl. te G₂ rukopisi u 3, 18 poglavlju na istom mjestu počinju ispuštati tekst, pa tako u Berl. rukopisu posljednja rečenica pred izostavljanje glasi: сан боѡ такон мннпн се внпн ѡ многа спаннѣ η ѡ залнхъ пнпнѣ, u Z (163b): сѣн бо ѡ мнѡгаго спаннѣ η ннхѡго пнпнѣ η ѡ мнѡгыѣ мыслн ѡкѡ ѡ влѡкѡп, te u G₂: η снн се спакоацн замепнѣ зато нне добро дѡго спнпн. U izostavljenom dijelu teksta objašnjeno je kako je duša neraspadljiva i nevezana tijelom, pa u snu vidi sve što se pomisliti može, a zatim tekst govori kako je čovjek stvoren prema prilici Božijoj, ali je Bog besmrtnu dušu priljepio smrtnom tijelu da kroz njega djeluje kao što se vatra raspljuje vjetrom i kao što lađa valove preskače nošena vjetrom, tako i duša krmi tijelo.⁶⁴ Distinkcija među trima rukopisima svakako postoji i tako Z odbacuje ono što Berl. i G₂ rukopis čuvaju, a u ovom slučaju to su Aristotelova i Platonova predviđanja. Inače, citati Aristotela i Platona u ovom odlomku su izmišljeni,⁶⁵ što otvara mogućnost da je pisar ili redaktor teksta shvatio da npr. prorok Jeremija ne može biti saglasan s njihovim riječima, pa je jednostavno odlučio izostaviti taj dio teksta iz svog rukopisa. Raspon teksta koji Z rukopis ispušta po Ak rukopisu jeste od 235v, 13 do 240r, 5. Iako G₂ i Berl. rukopisi čuvaju tekst sredine ovog poglavlja, na kraju se, ipak, ponovo podudaraju sa Z rukopisom, jer ispuštaju dio teksta u kojem govori o četirima stihijama u ljudskom tijelu.⁶⁶

Izostavljanje biblijskih citata koji su bili dijelom apokrifnih interpolacija

Poglavlje 2, 24 posvećeno je priči o Aleksandrovoj posjeti Otoku blaženih. Elementi priče bili su poznati u apokrifnom *Slovu o Adamu i Evi*, a priređivač Berl. izostavlja taj dio teksta jer će priču u sažetoj verziji Aleksandru kasnije ponoviti car Evant.⁶⁷ U Z rukopisu ovo poglavlje je ispričano, ali na ponekom mjestu je izostavljeno referiranje na biblijske likove ili tekst, a razlozi mogu biti stilistički, jer se npr. spominjanje Evinog i

⁶¹ Skok 1971, 559.

⁶² Nakaš 2021, 106.

⁶³ Šešum 2022, 38.

⁶⁴ Nakaš 2021, 146.

⁶⁵ Botvinnik / Lurč 1965, 251.

⁶⁶ Isto napominje i Nakaš (2021, 147) pišući o poglavlju u Berl. rukopisu.

⁶⁷ Nakaš 2021, 103.

Adamovog grijeha u kratkom tekstnom razmaku spominje dvaput:

Z (118b-119a): ѡнн̄ же рѣкоше · адамѹ прѣбѣцѹ
нашемѹ заповѣдь бж҃ію прѣспѹпнѣвшѹ въ тѣн̄
ѡпо́къ въсѣлшѹ се ѣгда нз̄ рана нзгнанѣ бѣ

Ak (115v): ѡны же къ нѣмѹ рекоше. адамѹ
бо прѣо(тѣ)цѹ нашѣмѹ заповѣдь б(о)ж҃ію
прѣстоуплѣшѹ. нз̄ рана нзгнанѣ бѣвшѹ.

Z (119a): скрѣбїю же ѡскрѣбн се а́дамъ н̄ еѡа

Ak (156r): скрѣбью же велнко ю ѡскрѣбн
се прѣѡтл(ѣ)ць нашъ адамъ н прѣѡаба наша
евѡа. н ранское нзгнанїе помнѡе, н на ран
съ слъзамн познрающе.

Daljnja modifikacija teksta u Z rukopisu u ovom poglavlju podrazumijeva pojednostavlјivanje izraza съдѣтел' же всѣмл н(е)вѣ н землн творцѣ н г(оспод)ѣ (Ak 156r) u izraz гѣ [г(оспод)ѣ]. Nakon ovog dijela teksta slijedi priča o Avelovoj smrti i Sitovom rođenju nakon čega Gospod наређује Adamu da se iseli s otoka. Tekst Z rukopisa (119b) na tom mjestu nije potpun, jer po kritičkom aparatu Ak rukopisa nedostaje tekst u rasponu od 157r, 13 do 157v, 5.

Izostavljanje teksta zbog prisustva politeističkih motiva

U 1, 24 poglavlju Z rukopisa izostavljen je dio teksta u kojem se pominju imena biblijskih likova koji su stradali zbog žene – Adama, Samsona i Solomona. Poglavlje I, 24 već je opisano u ovom radu, ali za ovaj dio analize važno je napomenuti da je, ustvari, Homer taj koji daje informaciju kako su stradale ove ličnosti: сего же ѹхнщреннѣ нѣкнмь прѣеше накоже ѡмнрѣ въ своѣ кннгахѹ пншѣ (SP). Isti slučaj je zabilježen i u Berl. rukopisu.⁶⁸ Izostavljanje ovog odlomka u Z rukopisu može ukazati na redakcijsku intervenciju motiviranu načelom dogmatske ispravnosti, s obzirom na to da biblijske ličnosti ovdje nisu predstavljene u kontekstu Svetog pisma, već kao produkt helenske tradicije, što nije tačno.

Izostavljanje teksta kojem nije moguće utvrditi razloge

Poglavlje 3, 17 Z rukopisa karakterizira polovično ispuštanje biblijskih citata. Rukopis Z u ovom poglavlju (162a-162b) sadrži citate iz

⁶⁸ Ibid., 58.

Knjige postanaka (3:19),⁶⁹ tekst iskosa u činu opela te stihove iz *Evandelja po Mateju* (25:14).⁷⁰

Zatim u Z rukopisu (162b) dolazi do skraćivanja teksta u kojem se govori o vaskrsenju mrtvih: н̄ пакы на въскрѣнїе въсакон дшн̄ вътѣло плѣнное дша̄ възвратн̄ п се · н̄ ѡжнвлѡеть въ неплѣнїе боудѣтъ · прїнпн̄ нмап̄ на спрѡшнѣмь соуднѣце гѡ бѡ. Leksički gledano, Z rukopis se ovdje izdvaja u odnosu na druge, jer jedini ima leksemu въскрѣнїе,⁷¹ dok ostali tekstovi kažu da će mrtvi ustati: боудѣт' бо въстанїе мрѣтлѣвнмь ѡ алеѹан'дре (Ak 322v). Sažimanjem teksta Z rukopisa ispuštena je veća količina teksta koju imaju drugi rukopisi, a time su ispušteni sljedeći citati: *Prva poslanica Solunjanima* (4:16), *Prva poslanica Korinćanima* (15: 50, 51, 52, 50, 53, 54), *Danilo* (7:9-10), *Matej* (25:31,32). Po Ak rukopisu to je tekst od lista 232v, 3 do 233r, 9. Tekst Z rukopisa (162b) ponovo prati fabulu *Srpske Aleksandride* u nekoliko redova: н̄ пнсѣца пнсѣцѣ ѡггль ѡ крѣспѣ ѣго мнѡго ѡунта херѣвїмь н̄ серафїмь · погда въсакѡа дша̄ въ своѣ ѡвлькшн се тѣло · н̄ соудѡ възмьзѡїе прїнмѣтъ, па онда izostavlja četiri reda po Ak rukopisu (od 233v, 5 do 233v, 8) u kojem su citati iz *Prve poslanice Korinćanima* (5:10), *Poslanica Rimljanima* (2:6), a daljnji izostanak teksta Z rukopisa seže do kraja 3, 17 poglavlja i obuhvata po Ak rukopisu tekst od 233v, 8 do 234v, 14, a u tom rasponu našla se i *Poslanica Galaćanima* (3:28).

Tekst 3, 19 poglavlja izostavljen je djelimično u Z, te potpuno u G₂ rukopisu. Riječ je o misaono zahtjevnom odlomku s obzirom na to da se u njemu postavljaju pitanja o procesu vaskrsenja. Sasvim je otvorena mogućnost da je prepisivač ili redaktor iz dogmatskih razloga smatrao da ovakav sadržaj nije prikladan za rukopis, ali samo pod uslovom da nije poznao starozavjetne stihove proroka *Ezekiela* (37:3): καὶ εἶπεν πρὸς μέ Υἱὲ ἀνθρώπου, εἰ ζήσεται τὰ ὀστᾶ ταῦτα; καὶ εἶπα Κύριε, σὺ ἐπίστη ταῦτα.⁷² Iako poglavlje (u drugim rukopisima *Srpske Aleksandride*) završava afirmacijom Božije svemogućnosti,

⁶⁹ Ovi stihovi iz *Knjige postanka*, pa i stihovi iz opela pojavljuju se čak dvaput i pisar ili redaktor teksta ih ne uklanja iako se ponavljaju kao u nekim prethodnim primjerima.

⁷⁰ V. Marinković / Jerković 1985, 518-519.

⁷¹ Ovu leksemu jedino nalazimo u prijevodu iz 1957. godine: *Tada će se sastati duše s telima i biće opšte vaskrsenje.*

⁷² Prijevod (autora rada): I reče mi: *Sine čovečji, mogu li ove kosti oživjeti? I ja rekoh: Gospode, Ti to znaš!*

njegova misaona otvorenost je u jednu ruku direktna sumnja koja je možda uticala da ovo poglavlje bude izostavljeno u određenim prijepisima, a tome u prilog ide činjenica da je G_2 rukopis nastao u hrišćanskoj sredini, a Z u sredini bliskoj resavskom krugu ili čak u samoj Resavi. S druge strane, druga mogućnost jeste da predložak oba ova rukopisa nema taj dio teksta. Po Ak rukopisu u Z nedostaje tekst od 240r, 14 do 241r, 7.

Poglavlje 3, 30 *Srpske Aleksandride* sadrži citate iz *Oktoiha* J. Damaskina. Kada Aleksandar pita svog ljekara Filipa da li ga može spasiti od smrti, Filip mu odgovara stihovima iz *Oktoiha* (5): $\text{нѢЖЕ } \text{ХОЩЕТЬ } \text{В(О)ГЬ } \text{ПОБѢЖ(Д)АЕТЬ } \text{ЮСЦ(ТЬ) } \text{СТВА } \text{УННЬ}$ (Ak 266r), a u Z rukopisu ovog teksta nema. Pored ovog, izostavljen je iz citat stihira glasa 1 u Ćinu opela:⁷³ $\text{нѢЦ(ТЬ) } \text{НА } \text{ЗЕМЛН } \text{РАДОЦ(ТЬ) } \text{ЕНЖЕ } \text{НЕ } \text{ПРНМѢСНТ' } \text{СЕ } \text{ЖАЛОЦ(ТЬ)}$ (Ak 266r). Kraj ovog poglavlja karakterizira još jedno izostavljanje teksta u opsegu od 267r, 11 do 267v, 2 lista po Ak rukopisu, a u tom tekstu našao se i citat iz *Psalma* (115:15).

Zaključak

Zografski rukopis Srpske Aleksandride po bilješkama R. Marinković i Nacionalne biblioteke "Sveti Ćiril i Metodije" u Sofiji datiran je u 1681. godinu, što ne mora značiti da je rukopis nastao tačno te godine. Dakle, smatramo da je *Zografski rukopis Srpske Aleksandride* i stariji. S obzirom na to da se u tekstu vide odlike resavskih ortografskih manira, zaključujemo da ovaj rukopis pripada poslijeresavskom periodu srpskoslovenske pismenosti i njemu se miješaju uzusi visokog svečanog stila uz prisustvo narodne leksike. *Zografski rukopis* nastaje u vrijeme kada je široko rasprostranjen vernakularni tip teksta, ali se ipak ne priklanja tom tekstološkom tipu s obzirom da nema epizode kakve imaju vernakularni rukopisi (kako ih npr. imaju G_1 iz 1654. godine i G_2 , koji je mogao biti s kraja 17. ili početka 18. stoljeća). U radu su analizirana posebno dva dijela teksta (Sanhosove riječi i dijalog između Aleksandra i Kandavlusa) koja samo djeluju kao posebne epizode, ali riječ je, ustvari, o stilističkim preradama teksta, a ne o tekstološkim inovacijama. Dalje, u dosadašnjim istraživanjima R. Marinković

smatrala je da samo Ak i SS imaju naslove, a ovo istraživanje je pokazalo da se i *Zografski rukopis* pridružuje toj unikatnoj grupi rukopisa *Srpske Aleksandride* koji imaju naslove. Tekstološkom analizom tih naslova ustanovljena je izrazita podudarnost, ali treba naglasiti da svaki od ovih triju rukopisa ima i neke zasebne naslove. *Zografski rukopis* nesumnjivo u osnovi pripada toj B grupi, ali zbog svojih povremenih tekstoloških i morfoloških skretanja, a radi što preciznijeg opisa stanja grupe B, ovdje bismo mogli uključiti kategoriju podgrupe B'. Posebno je zanimljiv i važan odnos *Zografskog rukopisa* prema starozavjetnim i novozavjetnim citatima, koji često bivaju izostavljeni. U nekim slučajevima bilo je moguće pretpostaviti da je pisar *Zografskog rukopisa* prepoznao pomalo iskrivljene riječi, pa je zbog toga izostavio tekst.

Summary

Textological-lexical analysis of the Zograf Alexandride

The Zograf manuscript exhibits features of the Resava orthographic tradition, which places it within the post-Resava period of Serbian Church Slavonic literacy. The text combines elements of a formal, elevated style with the presence of vernacular vocabulary, indicating an interplay of different linguistic layers. Although it originates from a time when the vernacular version of the Alexandride was widespread, this manuscript does not fully conform to that textual model, as it lacks episodes characteristic of the vernacular tradition. The manuscript is dated to the year 1681; however, this inscription does not necessarily mark the exact time of its creation. Based on its linguistic and textual features, it is assumed that the Zograf manuscript of the Serbian Alexandride is, in fact, older.

⁷³ Marinković / Jerković (1985, 600) bilježe oba ova citata.

Izvori

- Z *Zografska Aleksandrida* [НБКМ 434 (627)] – 17. st.
- SP *Sanktpeterburška Aleksandrida* [PHB Q. XV. 168] – 15. st.
- F *Njamačka Aleksandrida* [Q. XV. 45] – 1562 god.
- SB *Sofijska bugarsko-vlaška Aleksandrida* [319 (65)] – 16. st.
- SS *Sofijska srpska Aleksandrida* [772 (75)] – 16. st.
- M *Mihanovićeve Aleksandrida* [IIIa (27) Mihan. 31] – 16. st.
- SI *Sofijska ilustrovana Aleksandrida* [771 (38)] – 15. st.
- A *Novakovićeve Aleksandrida* [521 (117)] – 15. st.
- V *Vukanova Aleksandrida* [R. 23] – 15. st.
- Berl. *Berlinska Aleksandrida* – 16. st.
- G₁ *Gaj. 1 Život Aleksandra Velikoga, Aleksandrida* [NSK R3363G] – 1654. god.
- G₂ *Gaj. 2 Miscellanea Rhacusii caractere Bosnia exarata, zbornik tekstova različitog sadržaja* [NSK R3359] – kraj 17. ili početak 18. st.
- KBJ *Kirilo-bjelozvezerska Aleksandrida* [PHB Кнр.-Бел. N011/1088] – 15. st.
- Ak *Akademijina Aleksandrida* [br. 352 (Ak. 352)] – 16. st.
- Foč. *Fočanska Aleksandrida* – 18. st.
- Derečk. *Derečkajeve Aleksandrida* [NSK 3495] – 1622. god.
- B *Rukopis B Narodne biblioteke u Beogradu* – 17. st.

Literatura

- Botvinnik, M. I. / Lur'e, I. A. C.* 1965, Aleksandriĭa. Roman ob Aleksandre Makedonskom po ruskoj rukopisi XV veka, Akademiĭa nauk SSSR, Moskva 1965.

- Conev, B.* 1910, Opisъ na rĕkopisite i staropeĕatnitĕ knigi na Narodnata biblioteka vъ Sofija, Narodna biblioteka, Vol. I, Sofija 1910.
- Hristova, B. i dr.* 1982, Bŭlgarski rĕkopisi ot XI do XVIII vek zapazeni v Bŭlgarija. Svoden katalog, Narodna biblioteka, Tom I, Sofija 1982.
- Jagić, V.* 1913. Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1913.
- Marinković, R.* 1969, Srpska Aleksandrida: Istorija osnovnog teksta, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1969.
- Marinković, R.* 1983, Roman o Troji: Roman o Aleksandru Velikom, Stara srpska knjiŭevnost u 24 knjige, Prosveta, Beograd 1983.
- Marinković, R. / Jerković, V.* 1985, Srpska Aleksandrida, Sveska 2. prema osnovnom tekstu rukopisa SANU br. 352, tj. Akademijine Aleksandride 352, iz 16. st., SANU, Beograd 1985.
- Müller, C.* 1846, Reliqua Arriani, et Scriptorum de rebus Alexandri Magni fragmenta; Pseudo-Callisthenis Historiam Fabulosam, Itinerarium Alexandri, Paris 1846.
- Nakaš, L.* (2020), Berlinski rukopis srpske Aleksandride. Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine, Ricerche Slavistiche Nuova Serie 3, Roma 2020, 345-367.
- Nakaš, L.* 2021, Roman o Aleksandru Velikom prema Berlinskom rukopisu srpske Aleksandride. Ms. slav. quart. 8, prije 1535. godine, Prijevod, SPKD Prosvjeta, Sarajevo 2021.
- Novaković, S.* 1878, Pripovetka o Aleksandru Velikom u staroj srpskoj knjiŭevnosti: kritički tekst i rasprava od Stojana Novakovića, Glasnik Srpskog uĕenog društva IX, drugo odeljenje, Beograd 1878.
- Stevanović, P.* 1957, Aleksandrida (Roman o Aleksandru Velikom), Minerva, Subotica 1957.
- Pichkhadze, A.* 2009, Preslavskiy polnyy aprakos kak svidetely kirillo-mefodievskogo perevoda Evangelija, Slavia 78, Praha 2009, 437-446.
- Skok, P.* 1971, Etimologijski rjeĕnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Zagreb 1971.
- Šešum, A.* 2022, Tekstološka analiza Gajevih rukopisa Aleksandride, FFUNSA, Sarajevo 2022.